

DZIENNIK URZĘDOWY WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Katowice, dnia 8 maja 2024 r.

Poz. 3686

UCHWAŁA NR LXXX/1072/2024 RADY MIEJSKIEJ W CZELADZI

z dnia 29 kwietnia 2024 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Czeladź na lata 2024-2028

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15, art. 40 ust. 1 oraz art. 42 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. 2023, poz. 40 z późn. zm.), oraz w związku z art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Rada Miejska w Czeladzi uchwała:

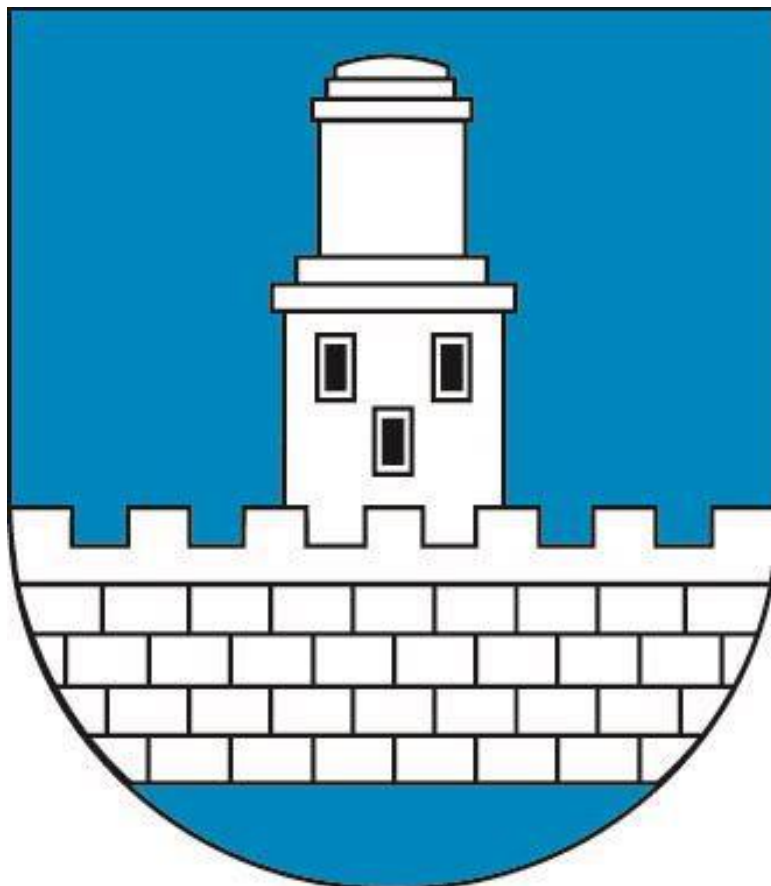
- § 1. Uchwała się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Czeladź na lata 2024-2028 w brzmieniu załącznika do niniejszej uchwały.
- § 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta Czeladź.
- § 3. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego.
- § 4. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego.

Przewodniczący Rady Miejskiej w Czeladzi

mgr Dominik Penar

Załącznik do uchwały Nr LXXX/1072/2024
Rady Miejskiej w Czeladzi
z dnia 29 kwietnia 2024 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
MIASTA CZELADŹ NA LATA 2024-2028**

Wydział Rozwoju Miasta i Funduszy Zewnętrznych

Opracował:

Miejski Konserwator Zabytków w Czeladzi

Ryszard Szopa

Czeladź, luty 2024

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	s. 4
2. PODSTAWA OPRACOWANIA GPOnZ	s. 4
2.1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	s. 5
2.2. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	s. 7
2.3. Relacje GPOnZ z dokumentami opracowanymi na poziomie województwa i powiatu.	s. 10
2.4. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	s. 11
3. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO	s. 13
3.1. Położenie geograficzne	s. 13
3.2. Środowisko przyrodnicze	s. 13
3.3. Kultura	s. 13
3.4. Historia	s. 14
3.5. Krajobraz kulturowy	s. 15
3.5.1. Układ urbanistyczny	s. 15
3.5.2. Zabudowa typu wiejskiego – chata	s. 15
3.5.3. Zabudowa typu miejskiego – kamienica	s. 15
3.5.4. Zabudowa mieszkalna – kolonia robotnicza	s. 15
3.5.5. Zabudowa rezydencjonalna – wille	s. 16
3.5.6. Architektura sakralna	s. 16
3.5.7. Architektura municypalna i publiczna	s. 17
3.5.8. Budownictwo przemysłowe	s. 17
3.5.9. Parki i zabytkowa zieleń	s. 18
3.5.10. Cmentarze	s. 18
3.5.11. Kapliczki i krzyże przydrożne	s. 19
3.5.12. Zabytki ruchome	s. 20
3.5.13. Zabytki archeologiczne	s. 20
3.5.14. Zabytki techniki	s. 21
3.6. Dziedzictwo niematerialne	s. 21
4. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY	s. 22
4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	s. 23
4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	s. 23
4.3. Zabytki wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków	s. 24
5. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	s. 24
5.1. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego.	s. 24
5.2. Analiza szans i zagrożeń – analiza SWOT	s. 25
6. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE, PRIORYTETY I KIERUNKI DZIAŁAŃ GPOnZ	s. 26
7. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GPOnZ	s. 28
8. ZASADY OCENY REALIZACJI GPOnZ	s. 29
9. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GPOnZ	s. 30
10. BIBLIOGRAFIA I ŹRÓDŁA	s. 32

1. WSTĘP.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Czeladź (GPOnZ) na lata 2024-2028 jest dokumentem o charakterze strategicznym, a jego celem jest dbałość o stan i utrzymanie środowiska kulturowego miasta. Na obraz środowiska kulturowego składają się elementy zagospodarowania przestrzeni, pojedyncze obiekty architektoniczne, budowlane, plastyczne, zespoły budowli jak i elementy przyrodnicze. Ważnym elementem jest również kultura niematerialna oraz dobra kultury współczesnej. Wszystkie te elementy kształtują świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców. Program ochrony zabytków w swym założeniu ma na celu zapewnienie zrównoważonego rozwoju i utrzymanie ładu przestrzennego, a także powiązanie ochrony zabytków z ochroną środowiska naturalnego. Głównym i bezpośrednim odbiorcą GPOnZ jest lokalna społeczność, właściciele i użytkownicy obiektów i obszarów zabytkowych, jak również ogół mieszkańców zainteresowanych kulturą i dziedzictwem kulturowym. Program ten ma służyć rozwojowi gminy w zakresie poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego oraz wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Program opieki nad zabytkami ma także służyć aktywnemu zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy poprzez poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów.

Do realizacji powyższych działań wykorzystuje się w coraz większym stopniu aktywizację lokalnych środowisk, w ramach budowy społeczeństwa obywatelskiego. Ponadto współdziałanie lokalnej społeczności, w istotnych dla nich sprawach, przynosi korzyści samej społeczności oraz wpływa na jakość podejmowanych decyzji i wdrażanych działań. Czynny udział mieszkańców w ochronę dziedzictwa kulturowego przyczynia się też do uruchomienia dialogu społecznego, co pozwala poznać opinie i spostrzeżenia ogółu mieszkańców, dbając o ich interesy, sprzyjając integracji społecznej i tworząc atmosferę aktywności i współpracy. Dodatkowo, podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych wiąże się z rozwojem inicjatyw sprzyjających wzrostowi nakładów finansowych na zadania związane z ochroną zabytków. Istotną kwestią jest także określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe, związane z wykorzystaniem zasobów dziedzictwa.

Kolejnym ważnym czynnikiem i jednym z celów Programu jest powiązanie dziedzictwa kulturowego z ochroną dóbr przyrody, znajdujących się na terenie miasta, zgodnie z przyjętymi formami ochrony przyrody w myśl Ustawy z dnia 16 kwietnia 2014 r. o ochronie przyrody.

Związane jest to z koniecznością zwrócenia uwagi na poszczególne aspekty szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego i potrzebę zapewnienia różnorodnej ochrony, zarówno poszczególnym elementom dziedzictwa kultury, jak i otaczającego go zasobu przyrodniczego.

Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.) oraz zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GPOnZ.

Podstawę prawną sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami stanowi Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.).

Obowiązek sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami określa zapis art. 87 cytowanej wyżej ustawy, w myśl którego burmistrz miasta sporządza taki program na okres 4 lat. Program ten przyjmuje Rada Miasta, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie jest on publikowany w „Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego”. Z realizacji programu burmistrz sporządza co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia Radzie Miasta.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Czeladź na lata 2024-2028, zgodnie z zapisami art. 87 ust. 2 Ustawy ma na celu:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;

4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Ponadto Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na organy administracji publicznej obowiązek:

- stworzenia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków;
- zapobiegania zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- przeciwdziałania kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględniania zadań ochronnych zabytków w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej.

2.1. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

GPOnZ jest dokumentem zgodnym z założeniami i dokumentami wyznaczającymi politykę państwa polskiego w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. GPOnZ odwołuje się do opracowanych i przyjętych dokumentów na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) i lokalnym. Dokumenty te mają różny charakter: studialny, strategiczny, programowy, planistyczny.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. nr 78, poz. 483 z późn. zm., szczególnie art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 73 i 86).

Fundamentem systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. W myśl jej zapisów:

Art. 5. „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Art. 6. ust. 1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Art. 86. „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.). Jest podstawowym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Podstawowym elementem tej ustawy jest rozdzielenie pojęcia „ochrony zabytków” i „opieki nad zabytkami”. Do ochrony odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast zadania należące do właścicieli i użytkowników zabytków, polegające na utrzymaniu ich we właściwym stanie technicznym to – opieka nad zabytkami.

Ustawa precyzuje pojęcie zabytku jako nieruchomości lub rzeczy ruchomej, ich części lub zespołu, będącego dziełem człowieka lub związanego z jego działalnością i stanowiącego świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami uzupełniają akty wykonawcze – rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dotyczące poszczególnych zagadnień związanych z ochroną i opieką nad zabytkami. Do najważniejszych należy zaliczyć:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2011 nr 113 poz. 661);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. nr 212 poz. 2153);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz.U. z 2004 r. nr 124 poz. 1304).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków. (Dz. U. z 2004 r. nr 30 poz. 259).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r. nr 89 poz. 510).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. nr 71 poz. 650).

Zadania z zakresu ochrony zabytków zawarte są również w innych ustawach:

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 40 z późn. zm.) w art. 7 ust. 1 pkt 9, określa zadania własne gminy tj. „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

Dla realizacji ochrony zabytków zasadnicze znaczenie ma zastosowanie całokształtu przepisów odnoszących się do poszczególnych składników przestrzeni i rodzajów działań, a więc m.in. ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Prawa budowlanego, Prawa o ochronie przyrody, przepisów o gospodarce nieruchomościami. Każda z tych ustaw normuje według swojej właściwości zasady postępowania w przypadku obiektów i stref zabytkowych.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 977, z późn. zm.); określone są zadania z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, szczególnie przy tworzeniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Wymagane jest między innymi zdefiniowanie stanu zabytków, obszarów i zasad ochrony, zaś działania planistyczne muszą być uzgadniane z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Odniesienia do ochrony obiektów objętych ochroną konserwatorską znajdują się w następujących ustawach:

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 54 z późn. zm.), „która mówi o tym”, że ochrona środowiska polega również na zachowaniu wartości kulturowych.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 682 z późn. zm.). Ustawa określa działalność projektową, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1336 z późn. zm.), która opisuje m.in. kompetencje dotyczące wycinki drzew i ich pielęgnacji na terenach objętych ochroną konserwatorską.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 344 z późn. zm.). Ustawa określa m.in. postępowanie wobec nieruchomości objętych ochroną konserwatorską.

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 278).

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87). Ustawa mówi, iż działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie dóbr kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują również jednostki samorządu terytorialnego.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774 z późn. zm.). Ustawa definiuje pojęcie reklamy, szyldu, krajobrazu, krajobrazu kulturowego, krajobrazu priorytetowego. Nakłada m.in. obowiązek sporządzenia przez samorząd wojewódzki audytu krajobrazowego, daje samorządom możliwość uchwalania lokalnego kodeksu reklamowego, w którym określone zostaną zasady funkcjonowania nośników reklamowych.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 571 z późn. zm.). W ramach ustawy, gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. „Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwienie kontaktu ze zbiorami”.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393). Ustawa mówi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

2.2. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030).

Strategia została przyjęta przez Radę Ministrów 14 lutego 2017 r. i jest aktualizacją Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej w 2012 r, który to program jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju państwa. Głównym celem jest tworzenie warunków wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym. W dokumencie tym wyznaczone zostały projekty strategiczne w powiązaniu z ochroną zabytków.

1. Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć, jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczenia najcenniejszych zasobów kultury.

2. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (SRKS) została przyjęta przez Radę Ministrów 27 października 2020 r., Uchwała nr 155.

W dokumencie wskazano konieczność pełniejszego wykorzystania wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego. Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel główny realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, z których cel 2. „Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich” zawiera działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na

rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. W ramach tego celu wyróżniono m.in. następujące priorytety:

- 1) ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2) digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony, dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest zatem dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany jest projekt strategiczny pn. „Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

Głównym celem dokumentu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Dwa spośród trzech celów szczegółowych mają wpływ na poziom kapitału społecznego w Polsce. Są to:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze jest wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii. Realizowane są inicjatywy polegające na inwestycjach w zakresie ochrony i zachowania Pomników Historii oraz rozwoju i promocji związanej z nimi oferty turystycznej. Istotne znaczenie wśród krajowych zabytków odgrywają również obiekty o charakterze sakralnym, które cechuje wysoki poziom artystyczny oraz ponadprzeciętne wartości historyczne i naukowe. Projekt strategiczny pn. Rozwój turystyki kulturowej obejmuje następujące działania dotyczące zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii:

Dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach znajdujących się w najgorszym stanie zachowania. W przypadku szlaków kulturowych inwestycje obejmujące kilka lub kilkanaście zabytków znacząco wpłyną na waloryzację krajobrazu kulturowego, eksponując jego unikalne cechy. Elementem przedsięwzięć z tego obszaru będą również prace remontowe i porządkujące najbliższe otoczenie zabytków, co stanowi istotę planowanego programu wsparcia dla szlaków kulturowych.

Dofinansowanie projektów wspierających proces upowszechniania i udostępniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami.

Celem tego rodzaju przedsięwzięć jest zwiększenie zaangażowania społeczności lokalnych w opiekę nad zabytkami i równoległe – wzmocnienie poczucia tożsamości oraz więzi lokalnych składających się na kapitał społeczny.

Wsparcie obejmuje podmioty zarządzające szlakami kulturowymi i Pomnikami Historii, które podejmą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi oraz samorządami.

Projekt strategiczny pn. Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej ma na celu realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego. Zakres projektu obejmuje m.in. następujące działania:

- 1) kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach;
- 2) systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026, przyjęty został przez Radę Ministrów w dniu 1 grudnia 2023 r.

Dokument ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. W programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce, wskazano zagrożenia wynikające z intensyfikacji procesów budowlanych, modernizacyjnych czy adaptacyjnych, co jest efektem ciągłego rozwoju Polski jak również zmian klimatycznych oraz toczącej się za wschodnią granicą wojny. Uznano, że istnieje konieczność przyspieszenia postępowań administracyjnych w zakresie decyzji odnośnie praw do konkretnego zabytku lub obszaru chronionego wokół niego. Głównym celem tego programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Ten cel będzie realizowany przez trzy punkty. Pierwszy punkt to weryfikacja wybranych zasobów zabytków, drugi punkt to wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków, a trzeci to edukacja i partycypacja.

Program ma na celu zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

1. Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

2. Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

3. Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

4. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

5. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządu.

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030.

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030, została uchwalona przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r., i jest to najważniejszy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Opisuje cel strategiczny jakim jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych. W koncepcji tej uwzględniono problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie polityki przestrzennej. Jako cele w zakresie ochrony zabytków wskazano następujące cele:

- wsparcie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich,
- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich.

2.3. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI OPRACOWANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA.

Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”.

Strategia została przyjęta 19 października 2020 uchwałą nr VI/24/1/2020. W scenariuszu pozytywnym zapisane zostało, że: „Zróżnicowany i atrakcyjny potencjał kulturowy i dziedzictwo przemysłowe regionu, a także walory przyrodnicze stanowią istotny element rozwoju atrakcyjnych produktów turystycznych skierowanych zarówno do mieszkańców jak i osób spoza regionu”.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Śląskim na lata 2022-2025.

WPOnZ został przyjęty uchwałą nr VI/43/9/2022 w dniu 25 kwietnia 2022 r przez Sejmik Województwa Śląskiego. Jest to piąty program opieki, aktualizujący pierwszy na lata 2006-2009, i następne na lata 2010-2013, 2014-2017, 2018-2021.

W programie zdefiniowano cel nadrzędny:

„Celem nadrzędnym jest harmonijne zarządzanie krajobrazem kulturowym oraz optymalne zachowanie autentycznego materialnego i niematerialnego dziedzictwa, wspomagające budowę kapitału społecznego oraz rozwoju gospodarczego województwa i promocja regionu w kraju i na świecie”.

Cel strategiczny I. Zrównoważone zachowanie dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) i włączenie go w zarządzanie procesami gospodarczymi.

Cel strategiczny II. Kształtowanie pozytywnego klimatu dla instytucji i włączenia społecznego w opiekę nad dziedzictwem kulturowym regionu.

Cel operacyjny I.1. Weryfikacja zasobów zabytkowych województwa.

Cel operacyjny I.2. Budowa kompleksowej strategii i wywiezionego z niej systemu zarządzania dziedzictwem kulturowym województwa.

Cel operacyjny I.3. Zarządzanie materialnym i niematerialnym dziedzictwem jako elementem strategii gospodarczej województwa śląskiego.

Cel operacyjny II.1. Upowszechnienie wiedzy o zabytkach oraz sposobach opieki nad zabytkami na wszystkich poziomach edukacji.

Cel operacyjny II.2. Włączenie społeczności lokalnych w proces opieki nad dziedzictwem kulturowym od poziomu strategii do wspólnych systemowych działań.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego 2020+.

Plan został uchwalony 29 sierpnia 2016 r., uchwałą Sejmiku Województwa Śląskiego nr V/26/2016. Pierwszy plan powstał w 2004 r, następnie uzupełniony w 2010 r., i aktualizowany na lata 2013-2016. Plan ten szczegółowo omawia ochronę krajobrazu kulturowego podkreślając wyjątkowy charakter dziedzictwa postindustrialnego. W zakresie polityki ochrony dziedzictwa kulturowego stosowne zapisy znajdują się w „Celu 3”. Przestrzeń – zrównoważone wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego. Dla

celu tego wskazano następujące kierunki polityki przestrzennej: 3.1. Ochrona zasobów środowiska, 3.2. Kształtowanie krajobrazów kulturowych w obszarach miejskich; 3.3. Kształtowanie krajobrazu w obszarach wiejskich. Dla celu 3.2 wskazano liczne kierunki działania, m.in.: kształtowanie atrakcyjnych terenów mieszkaniowych o wysokiej jakości rozwiązań urbanistyczno-architektonicznych; zachowanie tożsamości kulturowo-krajobrazowej, w tym zachowanie identyfikatorów krajobrazu, charakterystycznych dla danego obszaru wraz z ich adaptacją do nowych funkcji: rewitalizacja zdegradowanej tkanki miejskiej; rekultywacja, rewitalizacja i kształtowanie terenów zdegradowanych (w tym poprzemysłowych, powojkowych, pokolejowych) z wykorzystaniem ich na tereny o funkcjach komercyjnych i publicznych (ekologicznych, turystycznych, kulturowych, usługowych i społeczno-gospodarczych).

2.4. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami sporządzonymi na poziomie miasta.

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Czeladzi. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Czeladź, przyjęte Uchwałą Nr XXV/336/2016 w dniu 19 maja 2016 r. Uwarunkowania wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej zostały ujęte w pozycji 2.5.

Strategia Rozwoju Miasta Czeladź na lata 2024-2030 (dokument w trakcie opracowania).

Zapisano cel operacyjny G1.2. Kreowanie przestrzeni dla rozwoju gospodarki oraz wykorzystanie historii miasta i potencjału miejsc przyciągających turystów. Wyznaczony Obszar Strategicznej Interwencji Kopalnia Saturn obejmuje dalszą rewitalizację obiektów i terenu po byłej kopalni ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa kulturowego i zabytków poprzemysłowych.

W ramach polityki przestrzennej i kierunków rozwoju przestrzennego zalecane jest w obszarze „staromiejskim” – kontynuacja rewitalizacji zespołu staromiejskiego jako zabytkowego układu urbanistycznego, kształtowanie historycznego centrum miasta poprzez zwiększenie funkcji centrotwórczych. Ponadto zapisano obszary ochrony konserwatorskiej wraz z wytycznymi konserwatorskimi dotyczącymi krajobrazu oraz architektury.

Gminny Program Rewitalizacji Miasta Czeladź na lata 2016-2030 (projekt w aktualizacji 2024). Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Czeladź na lata 2016-2023 został przyjęty Uchwałą Nr XXX/369/2016 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 28 września 2016 roku. W ramach dokumentu przeprowadzono pogłębioną diagnozę obszarów rewitalizacji dla czterech podobszarów: Stare Miasto, Kolonia Saturn, Nowe Miasto i Stare Piaski. Na jej bazie sporządzono wizję stanu po przeprowadzonej rewitalizacji oraz określono cele rewitalizacji wraz z odpowiadającymi im kierunkami działań. Następnie określono listę planowanych przedsięwzięć rewitalizacyjnych.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Czeladź na lata 2007-2010 zastał uchwalony – Uchwałą Nr XX/118/2007 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 28 czerwca 2007 roku.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Czeladź na lata 2019-2022 został uchwalony – Uchwałą Nr VIII/129/2019 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 22 maja 2019 r.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego jako (MPZP) akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące i nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu w MPZP powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy. Zgodnie z art. 15 ust. 2 pkt 5 Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, w planie miejscowym określa się obowiązkowo zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Projekt planu, zgodnie z ww. ustawą, musi zostać uzgodniony przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Do lat 20. XX wieku miasto Czeladź nie posiadało żadnych planów przestrzennej zabudowy i rozwijało się dość przypadkowo i chaotycznie. W 1927 roku na polecenie Ministra Skarbu powołany został Komitet Rozbudowy Miasta Czeladzi, jednakże w 1929 roku jego działalność została zawieszona z uwagi na brak środków. W roku następnym prace zostały wznowione i trwały do 1938 roku. W tym roku powstały zarysy zabudowy przestrzennej, gdzie przewidziano regulację starych i budowę nowych układów komunikacyjnych, wyznaczono tereny pod budowę niską, rozproszoną oraz zwartą i wysoką. Jednakże założenia te zostały

skrytykowane przez towarzystwa górnicze „Czeladź” i „Saturn” z uwagi na konieczność poszerzenia filarów ochronnych i wyjęcia z eksploatacji dużych terenów przeznaczonych na wydobycie „na zawał”. W tym czasie dokonano regulacji rzeki Brynica, regulując jej przebieg i wzmacniając brzegi. Pierwszy faktyczny plan zagospodarowania przestrzennego dla miasta Czeladź został zatwierdzony 31 stycznia 1963 roku. Plan ten został opracowany w ramach utworzonej w 1955 roku Wojewódzkiej Pracowni Urbanistycznej w Katowicach, jako podmiotu koordynującego pracownie terenowe Planu Zabudowy Przestrzennej GOP. Do planu tego zostało w 1965 roku sporządzone opracowanie pt. Studium Historyczno-Urbanistyczne miasta Czeladź autorstwa Henryka Dziurli z PKZ Wrocław.

Aktualne plany zagospodarowania przestrzennego:

1. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta Czeladź w obszarze Starego Miasta, Uchwała Nr XXIX/360/2007 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 13 grudnia 2007r.
2. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta Czeladź „Wschodnia część Nowego Miasta”, Uchwała Nr LV/890/2009 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 30 lipca 2009r.
3. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź – „Stara Kolonia Saturn”, Uchwała Nr LVIII/941/2009 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 29 października 2009 r.
4. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź – „Borzecha i Józefów”, Uchwała Nr LXI/1022/2009 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 29 grudnia 2009 r.
5. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź – „Madera”, Uchwała Nr LXI/1024/2009 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 29 grudnia 2009 r.
6. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź – „Nowa Kolonia Saturn”, Uchwała Nr LXX/1213/2010 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 29 czerwca 2010 r.
7. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź w rejonie ulic: Kombatantów, Szpitalnej i Miasta Auby, Uchwała Nr XXV/335/2016 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 19 maja 2016 r.
8. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź dla terenu pomiędzy ulicami: Będzińską, Grodziecką, nasypem kolejowym, granicą administracyjną z miastem Będzin, Uchwała Nr V/53/2019 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 27 lutego 2019 r.
9. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź dla terenu w rejonie ulic: Będzińskiej, Staszica, 1 Maja, Katowickiej, Borowej, drogi KDG oznaczonej w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź, nasypu kolejowego, Uchwała nr XVI/183/2019 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 23 października 2019 r.
10. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź dla terenu w rejonie ulic: Będzińskiej, Staszica, 1 Maja, Katowickiej, Borowej, drogi KDG oznaczonej w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź, nasypu kolejowego, Uchwała Nr XVII/193/2019 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 27 listopada 2019r.
11. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź – dla terenu pomiędzy ulicami: Staszica, Szpitalną, Wojkowską, Rolniczą, granicą administracyjną z miastem Siemianowice Śląskie, Uchwała Nr XX/247/2020 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 26 lutego 2020 r.
12. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź – dla terenu pomiędzy ulicą Będzińską, drogą krajową DK86, nasypem kolejowym, Uchwała Nr XXVII/329/2020 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 30 września 2020 r.
13. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź – Nowe Piasiki, Uchwała Nr LVII/713/2022 Rady Miejskiej w Czeladzi, z dnia 28 września 2022 r.
14. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Czeladź dla terenu szpitala, Uchwała nr LXVI/844/2023, z dnia 29 marca 2023 r.

Raport o stanie gminy Czeladź za rok 2022.

Dokument ma charakter informacyjny, przybliżający miasto, jego problemy i osiągnięcia za rok 2022. W dziale VIII zabytki i miejsca pamięci opisane zostały najważniejsze działania podejmowane w tym zakresie w roku 2022.

3. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

3.1. Położenie geograficzne.

Miasto Czeladź położone w centralnej części województwa śląskiego, należy do Aglomeracji Katowickiej, znajduje się w powiecie będzińskim, graniczy: z Będzinem, Katowicami, Sosnowcem i Siemianowicami Śląskimi. Przez miasto przebiega droga krajowa nr 94, i droga krajowa nr 86. Na terenie miasta dominują tereny zabudowane oraz nieużytki, a grunty rolne są zlokalizowane w południowo-zachodniej i centralnej części miasta.

Miasto należy do Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii.

3.2. Środowisko przyrodnicze.

Czeladź położona jest na wyżynie Śląsko-Krakowskiej, w środkowym biegu rzeki Brynica. Rzeka należy do zlewni Wisły, jest prawobrzeżnym dopływem Czarnej Przemszy, o długości ok. 59 km. Na terenie miasta znajdują się złoża kopalin: węgla kamiennego, złoża wapnia oraz złoża piasków podsadzkowych. W obrębie miasta znajduje się 7 parków, nasadzenia wzdłuż ulic, skwery łąki, nieużytki oraz zbiorniki wodne powierzchniowe. Mają one charakter niewielkich stawików i oczek wodnych (staw Wylewy, zbiornik w parku Grabek, mały stawik w południowo-zachodniej części miasta, stawik w parku Alfred, staw w rejonie ul. Wiosennej).

3.3. Kultura.

Na terenie Czeladzi znajdują się następujące placówki pełniące funkcję kulturalną:

Muzeum Saturn, ul. Dehnelów 10, muzeum gromadzi dobra kultury, opracowuje je i udostępnia, organizuje wystawy, prowadzi działalność edukacyjną, popularyzatorską, wydawniczą, koncertową.

Galeria Sztuki Współczesnej Elektrownia, ul. Dehnelów, dział Muzeum Saturn, organizuje wystawy sztuki współczesnej (malarstwa, rzeźby, grafiki, fotografii itd.) organizuje wydarzenia muzyczne, oraz zajęcia edukacyjne. Jest współorganizatorem „Industriady”, a budynek dawnej elektrowni wyposażony jest w zabytkowe i interesujące urządzenia. Obiekt jest wpisany na Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego.

Postindustrialne Centrum Dziedzictwa Górniczego Węglowego Zagłębia Dąbrowskiego „Cechownia”, ul. Dehnelów, dział Muzeum Saturn, obiekt po byłej cechowni, adaptowany w 2023 roku, obecnie trwają prace nad utworzeniem ekspozycji muzealnej dedykowanej tradycji górnictwa węglowego z terenu Zagłębia i Czeladzi. Obiekt jest wpisany na Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego.

Miejska Biblioteka Publiczna im. M. Nogajowej, ul. 1Maja 27, wraz z 3 filiami (w tym mediатеka) udostępnia książki, gazety i czasopisma, organizuje wystawy, spotkania autorskie, uczestniczy w wydarzeniach okolicznościowych.

Kopalnia Kultury, ul. Trznadla 1, dział MBP, pełni funkcję centrum kultury i rozrywki, organizuje działalność artystyczną profesjonalną i nieprofesjonalną, organizuje koncerty, seanse teatralne i kinowe.

Pozainstytucjonalne inicjatywy kulturalne to:

Stowarzyszenie Miłośników Czeladzi, prowadzi działalność o charakterze popularyzatorskim, bada i upowszechnia dzieje miasta oraz jego mieszkańców. Popularyzuje wiedzę o mieście, organizuje i uczestniczy w wydarzeniach okolicznościowych, wydaje Zeszyty Czeladzkie.

Miesięcznik „Echo Czeladzi”, wydawany miesięcznik przez Urząd Miasta w Czeladzi, na jego łamach zamieszczane są artykuły, informacje i ilustracje o historii oraz kulturze miasta.

Imprezy kulturalne o charakterze cyklicznym na terenie Czeladzi: Czeladzkie Talenty, Jarmark Czeladzki, Festiwal Ave Maria, Industriada, Dni Czeladzi, Konkurs wiedzy o Czeladzi.

Sanktuarium św. Jana Vianney. Na terenie parafii pw. Matki Bożej Bolesnej na Piaskach od 1986 roku rozwinął się kult św. Jana Vianney’a, a w 2015 roku kościół ustanowiony został Sanktuarium tego świętego.

W co drugi czwartek odbywają się nabożeństwa do świętego Jana Vianney'a, a kościół posiada jego relikwie. Corocznie, 4 sierpnia odbywa się zjazd kapłanów do św. Jana Vianney jako patrona księży.

3.4. Historia.

Pierwsze wzmianki o Czeladzi pochodzą z 1228 r. Nie zachował się akt lokacyjny dla miasta. Przypuszcza się, że miasto Czeladź lokowane było na prawie magdeburskim w połowie XIII w. Najprawdopodobniej akt lokacyjny sporządził książę opolski Władysław wkrótce po tym jak został właścicielem Czeladzi. Pod względem administracyjnym obszar, na którym znajduje się Czeladź należał do państwa polskiego. W wyniku podziału dzielnicowego (1138) miasto znalazło się w dzielnicy senioralnej, o czym świadczy przynależność obszaru pomiędzy Siewierzem i Bytomiem do diecezji krakowskiej. W XIII w. Czeladź podlegała książętom opolskim. Po podziale księstwa opolskiego w 1281r. Czeladź znalazła się pod panowaniem książąt bytomskich, a następnie cieszyńskich. W okresie od 1443 do 1791 r. przynależała do księstwa siewierskiego należącego do biskupów krakowskich, a następnie po likwidacji księstwa siewierskiego stała się wolnym miastem Rzeczypospolitej. Po trzecim rozbiore Polski Czeladź znalazła się w zaborze pruskim i weszła w skład tzw. „Nowego Śląska”.

W 1809 r. Czeladź znalazła się w granicy Księstwa Warszawskiego, a po Kongresie Wiedeńskim 1815 r. została włączona do Królestwa Kongresowego. W okresie międzywojennym Czeladź znajdowała się w województwie kieleckim.

Prawdopodobnie już w 1260r. w Czeladzi znajdowała się parafia. Powołanie parafii wiązało się z faktem przejścia Czeladzi przez księcia Władysława Opolskiego. Patronem parafii czeladzkiej został święty Stanisław kanonizowany w Krakowie w 1254 r. Do końca XVI w. w Czeladzi znajdował się kościół drewniany. W 1611r. odbyła się konsekracja kościoła murowanego. Kościół ten został wyburzony w 1912r. po wybudowaniu nowego kościoła według projektu Hugona Kudery z Warszawy.

Czeladź zlokalizowana była przy jednym z najdogodniejszych szlaków z Krakowa na Śląsk. Na Brynicy znajdował się most „Gawła” wzmiankowany już w 1228r. Tranzyt na Śląsk był oclony. W Czeladzi znajdowała się komora celna poświadczona źródłowo w XV wieku.

Od czasu powstania miasta w XIII w. do połowy XX w. mieszkańcy Czeladzi zajmowali się handlem i rzemiosłem oraz rolnictwem. W drugiej połowie XIV w. w Czeladzi istniał cech żelazników, stolarzy, rzeźników i młynarzy. W początkach XVI w. Czeladź miała prawo urządzać dwa jarmarki w roku: 8 maja na świętego Stanisława i jesienią 27 września. We wtorki organizowane były targi. W XVII w., w Czeladzi odbywały się cztery jarmarki w roku oraz był tam ustanowiony skład solny. W tym czasie w mieście istniały cechy: bednarski, kowalski, krawiecki, kuzmierski, rzeźniczy, sukienniczy, szewski. W XVIII w. handlowano końmi i bydłem oraz wyrobami garncarskimi. Czeladź była ważnym punktem etapowym w handlu bydłem gnany z Rusi i Małopolski na Śląsk. Od drugiej połowy XIX w. nastąpił gwałtowny rozwój miasta związany z rozwojem przemysłu górniczego.

Lokalizacja kopalń w rejonie Piasków i dawnego folwarku plebańskiego uwarunkowała powstanie nowych dzielnic miejskich. Początki osady Piaski sięgają 1865r. i wiążą się z powstaniem kopalni „Czeladź”. W tym samym czasie nastąpiła również parcelacja folwarku plebańskiego pod późniejszą kopalnię „Saturn”.

Czeladzianie byli świadkami kilku ważnych wydarzeń historycznych. W 1589 r. w Czeladzi podpisane zostały tzw. „Pakta Będzińskie” (Traktat bytomsko-będziński zawarty pomiędzy Rzeczypospolitą, a Habsburgami, na podstawie, którego Rudolf II uznał Zygmunta III Wazę prawowitym władcą polsko-litewskim i zobowiązał się nie ingerować w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej).

21 sierpnia 1683 r. przez miasto przejeżdżał Jan III Sobieski w drodze do Wiednia. Z tej okazji odbył się zjazd szlachty śląskiej. Przy moście na Brynicy mowę powitalną wygłosił hrabia Wilczek.

W 1697 r. w Czeladzi odbył się zjazd szlachty polskiej na czele z wojewodą wołyńskim Janem Jabłonowskim z zamiarem udania się do Augusta Mocnego w celu ofiarowania mu korony polskiej. 28 lipca 1697r. August Mocny zatrzymał się w Czeladzi w drodze do Krakowa.

Czeladzianie brali udział w powstaniach: listopadowym (1830) i styczniowym (1863). Za udział w powstaniu styczniowym miasto zostało zdegradowane do rangi osady i włączone do gminy Gzichów. W 1915r. Czeladź odzyskała prawa miejskie.

3.5. Krajobraz kulturowy.

Na krajobraz kulturowy miasta Czeladź składają się osiągnięcia cywilizacyjne człowieka utrwalone zarówno w pojedynczych obiektach i zespołach budowlanych, dziełach sztuki i rzemiosła, jak i w zachowanych elementach zagospodarowania przestrzeni, w skład których wchodzi krajobrazy miejski i przemysłowy.

Zabytkami nieruchomymi są pojedyncze lub tworzące zespoły dzieła architektury i budownictwa, takie jak zamki, pałace, dwory, folwarki, zabytki sakralne, budowle użyteczności publicznej i mieszkalne, zabytki techniki, budownictwa obronnego, a także parki, ogrody, zespoły komponowanej zieleni, układy urbanistyczne i ruralistyczne, cmentarze, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

3.5.1. Układ urbanistyczny.

Zabytkiem Czeladzi o wartości regionalnej jest dobrze zachowany średniowieczny układ urbanistyczny miasta lokacyjnego wraz z fragmentami przedmieść. Układ ma kształt zbliżony do owalu i jest dopasowany do rzeźby terenu. Układ dróg miejskich tworzy charakterystyczne wrzeciono. Do dnia dzisiejszego zachowały się elementy miasta lokacyjnego: centralnie położony rynek o kształcie zbliżonym do kwadratu wraz z ciągami komunikacyjnymi wybiegającymi z naroży oraz parcele przyrynkowe. W układzie drożnym i zabudowie przedmieść wyraźnie zauważalna jest rola traktu o kierunku wschód-zachód – dawnego, ważnego traktu tranzytowego z Krakowa na Śląsk. Prawdopodobnie historycznie miasto było otoczone murem miejskim.

3.5.2. Zabudowa typu wiejskiego – chata.

Dominująca jeszcze w początkach XX wieku na terenie Czeladzi była zabudowa parterowa, wywodząca się z modelu chłopskiej chaty. Mimo iż, miasto posiadało ukształtowany historyczny ustrój administracyjny oraz urbanistyczny – chaty stanowiły trwałe elementy budowlane wznoszone zarówno na terenie miasta, przedmieść jak i poza terenami miasta. Model ten obejmował budynek parterowy, założony na rzucie prostokąta lub kwadratu, proste elewacje z niewielkimi otworami okiennymi, nakryty był wysokim dachem dwuspadowym lub czterospadowym. Najczęściej budowano owe domostwa z drewna lub kamienia, miejscowego (wapienia) oraz cegły. Drewniane chaty o konstrukcji zrębowej były posadowione na murowanym cokole ściany, były izolowane i wyłożone gliną, która była bielona wapnem. Dachy o prostej konstrukcji kryte były deskowaniem i papą bitumiczną. Domy te były ustawione szczytem lub kalenicą do ulicy i często posiadały gospodarskie przybudówki lub ganki.

Do najciekawszych przykładów drewnianych budynków należy zaliczyć budynki przy ulicy Bytomskiej 16, Ciasnej 2 i Pieńkowskiego 39. Prawdopodobnie drewnianą konstrukcję lub mieszaną posiadają budynki przy ul. Katowickiej 1 i 2. Przy ulicy Kościelnej 3 zachował się jeden dom z podcieniami, datowany na początek XIX w, jednakże był on w latach 50 – tych XX wieku przebudowany i odbudowany.

3.5.3. Zabudowa typu miejskiego – kamienica.

W obrębie założenia urbanistycznego starego miasta wraz z przedmieściami, można wyodrębnić zabudowę typu kamienica mieszczańska. Najczęściej jest to wielokondygnacyjna budowla w zabudowie zwartej, z mieszkaniami czynszowymi i często użytkowym lub handlowym parterem. Kamienica posiadała wzbogacony kostium architektoniczny poprzez balkony, loggie, wykusze, obszerne klatki schodowe, bramy przejazdowe. Kamienica była bardzo popularnym typem zabudowy na przełomie XIX i XX wieku. Charakterystycznym elementem kamienicy był zróżnicowany asortyment lokali mieszkalnych oferowanych na wynajem za stawki czynszowe. Oferowane były mieszkania duże i reprezentacyjne o wysokim standardzie użytkowym i higienicznym, oraz mieszkania małe jednopokojowe zlokalizowane na najwyższych kondygnacjach lub w suterrenach. Do najciekawszych kamienic można zaliczyć budynki przy ul. Bytomskiej 2, Bytomskiej 21, Bytomskiej 35, Grodzieckiej 9, Katowickiej 83, Przeląjskiej 32, Rynek 14, Rynek 22, Rynek 26,

Na terenie miasta można wyodrębnić również zredukowaną formę kamienicy, która posiada bardzo proste rozwiązania architektoniczne fasady, oraz proste rozwiązania techniczne. W budynkach takich standardem użytkowym były mieszkania typu pokój z kuchnią lub dwa pokoje z kuchnią, często bez dostępu do ubikacji. Przykładami takich realizacji są domy przy ulicy Podwalnej 4 i Bytomskiej 65.

3.5.4. Zabudowa mieszkalna – kolonia robotnicza.

Budynki osiedli robotniczych lub kolonii robotniczych charakteryzują się wykorzystywaniem standardowych typów zabudowy wypracowanych we współpracy pomiędzy zakładem przemysłowym (kopalnią) a jej pracownikami. Budynki te były wznoszone w sąsiedztwie zakładu pracy, często na działkach

należących do tegoż zakładu, ze środków częściowo przeznaczonych przez zakład pracy. Były to proste, utylitarne i skromne realizacje architektoniczne. Budynki mieszkalne dla robotników charakteryzowały się mniejszymi mieszkaniami, natomiast budynki dla kadry lub wyższych urzędników były bardziej „luksusowe” i charakteryzowały się większymi powierzchniami mieszkalnymi. Często budynkom tym towarzyszyły pomieszczenia gospodarcze lub ogródki. Wznoszone były budynki dwu i trzykondygnacyjne, wielomieszkalne, najczęściej z cegły lub miejscowego kamienia wapiennego i cegły. Do najcenniejszych przykładów zabudowy robotniczej należy osiedle robotnicze „Piaski”. Zostało wybudowane przez Towarzystwo Akcyjne Czeladź. Jest ono położone na południowy-wschód od starego miasta w sąsiedztwie zabudowań przemysłowych szybu Piotr i Paweł kopalni „Czeladź”. Tworzy go kilka zróżnicowanych pod względem architektury i kompozycji zespołów zabudowy realizowanych w okresie od końca XIX w. do lat 30 XX w. Wszystkie budynki zarówno robotnicze jak i urzędnicze mają proste, mało zróżnicowane bryły. Kolonia robotnicza „Saturn” powstała w okresie od końca XIX w. do lat 20. XX w. Obiekty najstarsze znajdują się przy ulicy 21-Listopada. Najwcześniejsze z nich pochodzą z końca XIX wieku i należy je wiązać z okresem, gdy właścicielem kopalni był Książę Hohenlohe-Oringer. Pozostałe obiekty kolonii zostały wybudowane przez Towarzystwo Górniczo-Przemysłowe „Saturn”. Mieszkania robotnicze lokowane były w piętrowych domach wielorodzinnych przy ul. 21-Listopada i ul. Legionów. Zabudowania urzędnicze znajdowały się przy ul. 21-Listopada i ulicy Dehnelów. Tam też znajdowały się obiekty socjalne i administracyjne. Do zabudowy robotniczej należy zaliczyć zespół domów robotniczych przy ulicy Szpitalnej nr 59, 61, 63. Są to budynki murowane z kamienia wapiennego, z detalem w postaci lizen, gzymsów, obramień okiennych, elementów cokołu wykonanych w cegle i w kamieniu.

3.5.5. Zabudowa rezydencjonalna – wille.

Zabudowania willowe przełomu XIX i XX wieku są związane z nową warstwą społeczną rekrutującą się z drobnych właścicieli przemysłowych, wysokiej kadry urzędniczej i przemysłowej oraz przedstawicieli wolnych zawodów. Wille były budowane najczęściej na obrzeżach zabudowy ówczesnych miast, otoczone ogrodem, miały reprezentacyjny charakter i nowoczesne rozwiązania techniczne i użytkowe. Wille były projektowane przez wykwalifikowanych architektów i wyposażane w ówczesnie modne elementy wystroju plastycznego oraz meble. Były to obiekty dostosowane do nowego sposobu mieszkania jednej rodziny z minimalną ilością służby. Często w willach pojawia się przestrzeń wspólna o charakterze reprezentacyjnym jakim jest paradne dillo. Do najlepszych przykładów należy willę dyrektora kopalni, obecnie Muzeum Saturn przy ul. Dehnelów 10 oraz wille: przy ul. Poniatowskiego 19, przy ul. Sikorskiego 1, przy ul. 3 Kwietnia 19, przy ul. Sikorskiego 5, (dawna willa dyrektora „Pałacyk Vianneya”).

3.5.6. Architektura sakralna.

Zabytki architektury związane z kultem religijnym różnych wyznań należą do jednych z najważniejszych elementów waloryzujących krajobraz kulturowy poszczególnych miejscowości. W znacznej mierze są to świątynie, które pełnią rolę dominant architektonicznych w obrębie historycznych układów przestrzennych. W Czeladzi znajduje się 5 kościołów rzymskokatolickich. Na terenie miasta znajdowała się synagoga zburzona w 1941 roku oraz budynek dawnego zboru ariańskiego przy ul. Rynkowej 2.

Kościół p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika. Historia parafii sięga czasów średniowiecza. Murowany budynek kościoła wzniesiono w 1529 roku, następnie rozbudowano w latach 1863-1864. Nowy kościół wybudowano w latach 1904-1913 wg proj. arch. Tomasza Pajzderskiego z Warszawy, przy udziale budowniczego Hugo Kundery. Pierwszy projekt opracował arch. Józef Stefan Pomian-Pomianowski. Jest to monumentalna i duża świątynia o cechach noeromańskich i neogotyckich o elewacjach ceramicznych i realizuje model kościoła katedralnego. Kościół jest murowany, dwuwieżowy, bazylikowy, trójnawowy, założony na rzucie krzyża łacińskiego, z wyższym, poligonalnie zamkniętym prezbiterium oraz dwoma zakrystiami. Na skrzyżowaniu transeptu, prezbiterium i korpusu nawowego znajduje się sygnatura na rzucie ośmioboku zwieńczonego hełmem zbliżonym do ostrosłupa. Teren kościoła od północy, zachodu i południa ogranicza wysoka skarpa częściowo obrośnięta drzewami.

Kościół pw. Matki Bożej Bolesnej. Kościół powstał w dzielnicy górniczej Piaski w sąsiedztwie kolonii robotniczych i zabudowy kopalni „Czeladź”. Kościół został wzniesiony w latach 1922-1924, staraniem ks. prałata Jerzego Imieli, a ufundowany przez społeczność kopalni „Czeladź” i jej właścicieli – Francuskie Towarzystwo Bezimienne Kopalń „Czeladź”. Jednym z inicjatorów budowy nowego kościoła był inż. Wiktor Vianney bratanek św. Jana Vianney’a. Kościół zaprojektowany został w stylistyce historyzmu, bezpośrednio odwołując się do realizacji z terenu Francji. Kościół jest jednorodny stylistycznie i wyposażony został

w unikatowy zespół witraży. Od 1986 roku na terenie parafii rozwinął się kult św. Jana Vianney'a, a w 2015 roku kościół ustanowiony został Sanktuarium.

Zbór Ariański, ul. Rynkowa 2, budynek wzniesiony prawdopodobnie w połowie XVII wieku, jako parterowy, trzytraktowy z sienią przelotową o elewacji frontowej dekorowanej portalem ujętym dwoma półkolumnkami.

3.5.7. Architektura municypalna i publiczna.

W kategorii budynków użyteczności publicznej wyróżniamy obiekty przeznaczone na potrzeby administracji publicznej, wymiaru sprawiedliwości, kultury, oświaty, szkolnictwa wyższego, nauki, wychowania, opieki zdrowotnej, społecznej lub socjalnej, obsługi bankowej, handlu, gastronomii, usług, w tym usług pocztowych lub telekomunikacyjnych, turystyki, sportu, obsługi pasażerów w transporcie kolejowym, drogowym, lotniczym, morskim lub wodnym śródlądowym oraz inne budynki przeznaczone do wykonywania podobnych funkcji. Na terenie Czeladzi na uwagę zasługują budynki należące do tej grupy min.:

- Dawne Kina „Uciecha” przy ul. 1-Maja,
- Budynek szkoły przy ul. Katowickiej 42, budynek modernistyczny.
- Dawny klub urzędniczy przy ul. Sikorskiego 3.
- Budynek dawnej szkoły katolickiej przy ul. Kościuszki 3.
- Budynek Szkoły Gospodarstwa Domowego przy ul. 3 Kwietnia 28.
- Budynek dyrekcji kopalni Saturn (obecnie Termy Rzymskie) ul. Dehnelów 2.
- Budynek żydowskiego domu przedpogrzebowego przy ul. Będzińskiej 66.
- Budynek dawnego Domu Ludowego przy ul. 21 listopada 10.
- Budynek plebanii przy ul. Francuskiej 1.
- Budynek dawnego hotelu robotniczego (następnie dom zakonny Misjonarzy z Mariannahill, obecnie Dom „Szilo”) ul. Legionów 2.

3.5.8. Budownictwo przemysłowe.

Cechą szczególną krajobrazu Czeladzi są pozostałości górnictwa z epoki nowożytnej i epoki industrialnej. Zespół kopalni „Saturn” wraz z towarzyszącymi mu obiektami administracyjnymi, socjalnymi, mieszkaniowymi położony jest w południowo-zachodniej części miasta na terenie dawnego folwarku plebańskiego. Zabudowa przemysłowa kopalni „Saturn” powstała na przełomie XIX i XX w. Zespół ma ujednolicony historyzujący charakter. Tworzą go obiekty murowane, nie tynkowane, z cegły z kamiennymi partiami w przyziemiach. Gmina Czeladź przejęła teren wraz z obiektami po byłej KWK „Saturn” od Spółki Restrukturyzacji Kopalń S.A. w 2003 r. W 1993 r. kopalnię postawiono w stan likwidacji, natomiast zamknięto w 1996 r.

- Szyb II (wydobywczy) o głębokości 160 m, który został wybudowany wraz z wieżą nadszybową – basztową w 1886 r. W latach 30-tych XX w., wymieniono klatkę na skip oraz obudowano basztę dalszymi dobudówkami. W 1958 r., pogłębiono szyb do 347 m, oraz wzmocniono konstrukcję trzonu.
- Budynek nadszybia szybu I ze stalową wieżą (dawna wieża basztowa), powstał w latach 1892 i 1902, przebudowany w latach 60. i 70. XX w. Obecnie obiekt bez funkcji.
- Budynek maszyny wyciągowej szybu I wraz z parowo-elektrycznym urządzeniem wyciągowym, z lat 1902 i 1910, (drobne zmiany z okresu międzywojennego i lat 60. XX w.). bez funkcji.
- Budynek nadszybia szybu II z 1890 r. (dawna wieża basztowa), wzmocniony w 1949 r. – obiekt unikalny. Obecnie zlecona jest ekspertyza stanu zachowania i projekt remontu oraz adaptacji.
- Budynek maszyny wyciągowej szybu II z 1890 r. z urządzeniem wyciągowym z 1901 r. przebudowany w 1910 r. i w 1960 r. Planowane jest wykonanie remontu i adaptacji.
- Budynek dawnej elektrowni, z lat 1902-1908 z drobnymi przekształceniami z 1965r. i lat 80. XX w. wyposażony w unikalne urządzenia. W 2013 roku przeprowadzono remont i adaptację do

celów wystawienniczych i ekspozycyjnych kultury – Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia”. Obiekt zarządzany przez Muzeum Saturn w Czeladzi.

- Zespół zabudowań dawnej kotłowni wzniesiony w 1885 roku, rozbudowany w 1937 roku oraz rozbudowany w latach 60-tych o żelbetowy korpus. Stan bardzo zły, brak funkcji. Ciekawa bryła budynku wraz zachowanymi dwoma kominami.
- Zespół budynków warsztatu mechanicznego i kuźni z 1900 r., nadbudowany w partii południowej i rozbudowany w latach 70. XX w. Stan zły, planowana adaptacja na basen.
- Dawna rozdzielnia i stacja trafo (budynek magazynu silników elektrycznych) z 1914 r., z nieznacznie przekształconą elewacją w latach 80. XX w. Budynek administracyjny z lat 60-tych XX wieku. W 2020 roku przeprowadzono remont i adaptację, obecnie pełni funkcję Centrum Usług Społecznych i Aktywności Lokalnej „Saturn”.
- Zespół budynków administracji, cechowni i łaźni z lat 1910-1911 przebudowany od strony zachodniej i obudowany od południa i wschodu w latach 60. i 70. XX w. Budynek zaprojektowany przez arch. Józefa Piusa-Dziekońskiego. W latach 2021-2023, adaptowany i rozbudowany do funkcji Postindustrialnego Centrum Dziedzictwa Węglowego w Zagłębiu, wraz z nowym budynkiem medioteki oraz placem zabaw dla dzieci.
- Stacja sprężarek (kompresorownia) zlokalizowana przy szybie I z ok. 1900 r., częściowo przekształcona w okresie powojennym.
- Budynek magazynu głównego, garaży i biur z lat 1900-1913, przebudowany w latach 60. i 70. XX w.
- Na terenie Czeladzi znajdowały się również zabudowania przemysłowe kopalni „Czeladź” na Piaskach. Niestety z zabudowy niewiele obiektów pozostało a te, które są zachowane, zostały bardzo mocno przekształcone.

3.5.9. Parki i zabytkowa zielen.

Zabytkowe kompozycje zieleni, w tym parki i ogrody posiadają wyjątkową rangę w skali miasta. Są to tereny dostępne publicznie i są użytkowane w celach rekreacyjnych, społecznych, zdrowotnych, edukacyjnych i sportowych. Kompozycja ekologiczna wzdłuż rzeki Brynicy. Na terenie Czeladzi znajduje się siedem parków. Do wartościowych pod względem kulturowym i ekologicznym należy zaliczyć następujące parki, ogrody i zieleńce.

Park im. T. Kościuszki – założony na wschodnim brzegu Brynicy, pomiędzy rzeką a ulicą 1-Maja i ul. Katowicką, z 1905 roku (pow. 2,4 ha). Zadrzewienia tworzą topole, brzozy, kasztanowce, jesiony w wieku ok. 70 lat. W części środkowej założono w 2. połowie XX w. plac zabaw dla dzieci oraz szkołę podstawową. Zachodnia część parku obsadzona jest topolami włoskimi. We wschodniej części aleje obsadzone są jabłoniemi purpurowymi oraz lipami. Do parku prowadzą liczne wejścia od ulicy 1 Maja i Katowickiej. Od strony zachodniej znajdują się dwa wejścia przez kładki przerzucone na Brynicy.

Park im. Jordana – zlokalizowany jest wzdłuż ul. Katowickiej, po wschodniej stronie rzeki Brynicy, (pow. 7.0 ha). Zadrzewienie stanowią drzewa liściaste, takie jak jesion, klon, grab, brzoza, (wiek ok. 80 lat).

Park przy ul. 21 Listopada, założony został w 1902 roku, o powierzchni 3 ha, park został pomniejszony w czasie budowy osiedla im. Musiała. Nasadzenia to głównie robinie, klony, brzozy topole i graby.

Ogród Morwowy – założony został przy dawnej kopalni „Saturn” w dolinie Brynicy na początku XX wieku. W centrum znajduje się boisko i plac zabaw dla dzieci. Zadrzewienie stanowią morwy, topole i wierzby.

Ogród parkowy wokół Muzeum Saturn ul. Dehnelów 10. Zielen o charakterze parkowym otaczająca dawną willę dyrektora, kompozycja ukształtowana w latach 20-tych XX w.

Park Grabek – (13 ha), w 2018 roku zrealizowana została kompleksowa modernizacja parku, wykonana została nowa niecka stawu wraz ze sztucznymi rzekami i bagniskiem.

3.5.10. Cmentarze.

Pierwsze cmentarze w Czeladzi znajdowały się – podobnie jak w innych średniowiecznych miastach – w obrębie murów miejskich, przy kościołach.

Cmentarz parafialny kościoła Rzymsko-katolickiego p.w. Św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Czeladzi położony jest na południe od starego miasta, na stoku południowym, na terenie ograniczonym ulicami Cmentarną, Nowopogońską, Reymonta, Górną. Powstał w wyniku rozbudowy cmentarza wcześniejszego położonego przy dzisiejszej ulicy Górnej, założonego prawdopodobnie w 1750r. Otoczony jest tynkowanym murem z kamienia łamanego. Brama główna zlokalizowana jest od strony południowej. Bramy boczne znajdują się od strony wschodniej i zachodniej. Budynek administracji znajduje się w linii muru przy bramie zachodniej. Cmentarz posiada układ kwaterowy wyznaczony trzema alejami o kierunku północ-południe i trzema o kierunku wschód-zachód. Aleją główną cmentarza jest środkowa aleja o przebiegu północ-południe. Na dużym spadku terenu przechodzi ona w betonowe schody. Na cmentarzu rośnie starodrzew (jesiony, kasztanowce, topole) oraz duże żywotniki. Najstarsze zachowane nagrobki pochodzą z końca XIXw. np. grób rodziny Janotów z 1877r, grób rodziny Piechowiczów z 1888 r. Groby posiadają różne formy architektoniczne – grobowce, płyty nagrobne, nagrobki wolnostojące, krzyże nagrobne. Na terenie cmentarza znajduje się kilkanaście rzeźb nagrobnych posiadających wartość plastyczną.

Cmentarz żydowski przy ul. Będzińskiej, powstał w 1916 roku po utworzeniu gminy żydowskiej w Czeladzi. Nekropolię podzielono na kilka części, wytyczając kwatery dla mężczyzn, kobiet i dzieci. Wejście na teren cmentarza stanowi brama zlokalizowana od strony zachodniej. Zmarłych z gminy czeladzkiej chowano w przedniej części cmentarza, a zmarłych z gminy będzińskiej w tylnej. W latach trzydziestych XX w. powierzchnię nekropolii powiększono do wielkości 1,6 ha. Podczas II wojny światowej na cmentarzu grzebano ofiary nazistowskich represji. Po wojnie odbywały się już tutaj nieliczne pogrzeby. Ostatni znany pochówek odbył się w 1948 roku. W okresie II wojny światowej cmentarz uległ dewastacji. Jednak największe zniszczenia notuje się w kolejnych latach. Wiele płyt zostało zniszczonych lub wykorzystanych na cele budowlane. W 1988 roku cmentarz został uporządkowany. W owym czasie wykonano ogrodzenie, ustawiono i odrestaurowano przewrócone macewy. Do dziś na terenie cmentarza zachowało się około 3200 nagrobków ustawionych w 88 rzędach w części męskiej i w 91 rzędach w części żeńskiej. Aleję główną porastają dęby, buki, topole i brzozy.

Cmentarz epidemiologiczny (choleryczny) - był użytkowany w latach 1905-1914. Jest to niewielki cmentarz położony przy ulicy Strzeleckiej na prostokątnej, zadrzewionej działce. Jego układ jest zatarty.

3.5.11. Kapliczki i krzyże przydrożne.

Kapliczki, figury, a także krzyże przydrożne są jednym z charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego. W przypadku kapliczek przeważają obiekty wolnostojące, zarówno murowane, ceglane, jak i otynkowane. Krzyże przydrożne kamienne jak i drewniane, krzyże w obrębie kościołów i cmentarzy oraz rzeźby świętych lokalizowane były przy głównych ciągach komunikacyjnych, przy kościołach, na cmentarzach, w miejscach wydarzeń historycznych. Obiekty te powstawały z inicjatywy społecznej. Intencje ich powstania najczęściej wiąże się z formą ekspiacji za grzechy lub uczynki, w podzięcie za łaski, za ustanie klęski żywiołowej (powodzi, pożaru, choroby), za wybawienie z niebezpieczeństwa, za łaski, lub jako miejsce wiecznego spoczynku. Wykonywano je najczęściej z miejscowego kamienia lub z drewna, zasadniczo przez miejscowe warsztaty kamieniarskie. Krzyże przydrożne, kapliczki, figury to „świadectwo żarliwej wiary ludu naszej diecezji z dalekiej i bliskiej przeszłości”. Były one wykonywane na ogół „Ad maiorem Dei Gloriam” (Ku większej chwale Bożej). W Czeladzi znajduje się 23 obiektów tego typu:

1. Przydrożna figura Najświętsze Serce Pana Jezusa ufundowana przez parafian Czeladzi w 1906 r. zlokalizowana przy ulicy Cmentarnej.

2. Kamienna figura Najświętszej Marii Panny – Niepokalane Serce Marii z początków XX wieku zlokalizowana przy kościele parafialnym p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika (ulica Bytomska/Kościelna).

3. Kamienna figura św. Jana Nepomucena z końca XVIII w. zlokalizowana przy kościele parafialnym p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika (ulica Bytomska), przeniesiona z rynku.

4. Figura „Pieta” zlokalizowana przy kościele parafialnym p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika, z 1907 roku, przeniesiona w 1947 roku.

5. Kapliczka słupowa z figurą Chrystusa Frasobliwego zlokalizowana przy ulicy Przełajskiej 88 w rejonie skrzyżowania z ulicą Łączkową.

6. Kapliczka słupowa zlokalizowana przy ulicy Wojkowickiej, przy torach kolejowych, we wnętrzu figura Chrystusa Salwatora.

7. Kapliczka słupowa przy ulicy Bytomskiej, koło budynku nr 31.
8. Kapliczka słupowa zlokalizowana na skrzyżowaniu ulicy Francuskiej i Kościuszki.
9. Kaplica św. Anny i św. Rozalii, przydrożna, murowana, przy ulicy Mysłowickiej (przy ul. Tulipanów).
10. Krzyż przydrożny stalowy z 1911 roku, przy ulicy Mysłowickiej 33.
11. Krzyż przydrożny przy ulicy Grodzieckiej 106.
12. Krzyż kamienny niszowy z figurą Matki Bożej z 1888 roku, przy ulicy Będzińskiej (figura uszkodzona i poddana konserwacji w 2023 r).
13. Krzyż drewniany przy ul. Będzińskiej.
14. Krzyż drewniany przy ul. Legionów.
15. Krzyż drewniany przy ul. Wojkowickiej.
16. Krzyż metalowy przy ul. Będzińskiej (w pobliżu ogródków działkowych).
17. Krzyż metalowy, pierwotnie drewniany, powstańczy, przy ul. Nowopogońskiej, z początku XX wieku.
18. Krzyż drewniany przy ul. Szybikowej.
19. Figura Chrystusa Serce Jezusowe z 1933 roku, na szczycie kościoła św. Stanisława BM.
20. Figura św. Barbary przy budynku administracyjnym Zakładu Odwadniania Kopalń w Czeladzi.
21. Figura św. Barbary, w grocie przy kościele Matki Bożej Bolesnej.
22. Kapliczka Matki Boskiej Fatimskiej, przy ul. Grodzieckiej 9, postawiona w 2009 roku.
23. Figura Matki Bożej z Dzieciątkiem obecnie nad drzwiami do kościoła św. Stanisława MB, pierwotnie stała od 1937 roku w ogrodzie jordanowskim.

3.5.12. Zabytki ruchome.

Zabytki ruchome w obiektach sakralnych to głównie wyposażenie wewnątrz kościołów. Najbardziej wartościowy zbiór obiektów tego typu przechowywany jest w kościele p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika. Znajdują się tam obiekty przeniesione z poprzedniego kościoła pochodzące z XVII, XVIII i XIX wieku. Są to m.in. ornaty, mszały, naczynia, monstrancje, kielichy, lichtarze, krucyfiksy, rzeźby, obrazy, a także organy i chrzcielnica. W kościele p.w. Matki Bożej Bolesnej na szczególne zainteresowanie zasługują witraże wykonane przez pracownię S. G. Żeleński w Krakowie, a zaprojektowane przez Alfreda Żmudę oraz Zofię Leśniak.

3.5.13. Zabytki archeologiczne.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje, iż zabytki archeologiczne to zabytki nieruchome, będące powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytki ruchome, będące tym wytworem. Są to w szczególności: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Wszystkie roboty ziemne (takie jak budowy, roboty instalacyjne, gazociągi, wodociągi, kanalizacje, kable energetyczne i telefoniczne, rowy melioracyjne) w obrębie stanowisk archeologicznych i ich sąsiedztwie, muszą być uzgadniane ze Śląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i prowadzone (wraz z ich dokumentacją) na koszt inwestora, pod nadzorem specjalisty – archeologa. Naruszenie stanowiska archeologicznego jest możliwe tylko po wcześniejszym przebadaniu danego miejsca. O każdorazowym znalezisku archeologicznym należy informować WKZ, a jeśli nie jest to możliwe Burmistrza Miasta Czeladź (art. 32 i 33 Ustawy o ochronie zabytków).

Obszar Czeladzi, pod względem archeologicznym został w dużej mierze zniszczony w wyniku działań przemysłu wydobywczego i rozwoju terytorialnego miasta. Badania powierzchniowe prowadzone w roku 1992 w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski ukazały stanowiska zlokalizowane przede wszystkim wzdłuż Brynicy. Większość z nich to ślady z okresu wczesnego średniowiecza. Najstarsze stanowiska

pochodzą z epoki kamienia. Podczas nadzoru archeologicznego odkryto także stanowisko związane z kulturą łużycką. Wyniki ostatnio prowadzonych badań archeologicznych ujawniły relikty obwarowań miejskich.

W Czeladzi występuje 8 stanowisk archeologicznych:

1. Czeladź, stan. 1/5 cmentarzysko kultury łużyckiej, epoka brązu, stanowisko archiwalne, materiały przechowywane w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu.
2. Czeladź, stan. 2/6 cmentarzysko, wczesne średniowiecze, stanowisko archiwalne, materiały przechowywane w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu.
3. Czeladź, stan. 3/7 osada, wczesna średniowiecze, miasto średniowieczne, układ urbanistyczny miasta wpisany do rejestru zabytków nr 1182/81.
4. Czeladź, stan. 4/8 ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze, średniowiecze, nowożytność, odkryte w trakcie badań AZP.
5. Czeladź, stan. 5/9 osada, wczesne średniowiecze, średniowiecze odkryte w trakcie badań AZP.
6. Czeladź, stan. 6/10, ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze. Odkryte w trakcie badań AZP.
7. Czeladź, stan. 7/11 ślad osadnictwa, epoka kamienia, odkryte w trakcie badań AZP.
8. Czeladź, stan. 8 ślad osadnictwa, kultura łużycka, okres nowożytny, odkryte w trakcie nadzoru przy ul. Kilińskiego.

3.5.14. Zabytki techniki.

Na terenie miasta zachowane są zabytki techniki w obrębie zespołu dawnej kopalni Saturn. Obiekty te mieszczą się w budynku maszyny wyciągowej szybu I i budynku maszyny wyciągowej II oraz wiaty przyległej do budynku maszyny wyciągowej II. Do obiektów techniki należy również zaliczyć dwie wieże wyciągowe szybu I i szybu II. Szczególnie cenna wydaje się wieża basztowa murowana wraz z wewnętrzną konstrukcją stalową szybu II. Posiada ona unikatowe rozwiązania konstrukcyjne, ciekawą formę budowlaną oraz jest kompletna i nieprzekształcona.

3.6. Dziedzictwo niematerialne.

Dziedzictwo niematerialne związane jest z wieloma aspektami działalności człowieka kształtujące jego tożsamość, osobowość i relacje z otoczeniem. Dziedzictwo niematerialne jest elementem dziedziczenia postaw i poglądów osadzonych w historycznych czy przeszłych działaniach. Niematerialne dziedzictwo kulturowe „oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Działania związane z ochroną dziedzictwa niematerialnego realizowane są w związku z ratyfikacją w 2011 r. przez Polskę Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r. Konwencja ta nakłada obowiązek inwentaryzacji przejawów tego dziedzictwa znajdujących się na ich terytoriach zgodnie z zaleceniami i standardami Konwencji. Działania w tym obszarze monitoruje Narodowy Instytut Dziedzictwa, który prowadzi portal „Niematerialne”, a jego istotnym elementem jest Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Ochrona dziedzictwa niematerialnego może służyć wzmocnieniu poczucia tożsamości mieszkańców Czeladzi. Stąd istotne jest opracowywanie wszystkich przejawów miejskiego dziedzictwa niematerialnego, związanego z kultem religijnym i tradycjami – święta doroczne (w tym i odpusty), rodzinne (np. śluby, wesela, zwyczaje pierwszokomunijne, itp.), religijne, patriotyczne i związane z nimi działania. Ale także widowiska w przestrzeni miasta, np. pochody, procesje, manifestacje patriotyczne, artystyczne, łączące się ze świętami religijnymi (np. na Boże Ciało), miejskimi, narodowymi (np. 3 Maja) oraz z upamiętnianiem zdarzeń i postaci ważnych dla mieszkańców.

W Czeladzi brak jest obecnie danych na temat tradycyjnego rzemiosła: umiejętności wyrobu danych przedmiotów i przekazu tych umiejętności następnym pokoleniom; wiedzy o tradycyjnych rzemiosłach i rzemieślnikach jako elementu tożsamości miasta i ich roli kulturowej. Działania w tym obszarze powinny dotyczyć nie tylko zachowania pamięci o tym, ale także dbałości o obecność w przestrzeni miasta i świadomości mieszkańców. Ważne jest również dbanie o firmy rodzinne zakorzenione w tradycji (np. cukiernicze, piekarnicze, fotograficzne, szewskie, zegarmistrzowskie itp.).

Elementem dziedzictwa niematerialnego na terenie Czeladzi są;

- Tolerancja religijna i narodowościowa – zbór ariański, cmentarz żydowski.
- Organizacja jarmarków czeladzkich.
- Miejsce ważnych wydarzeń historycznych np.: 1589 – podpisanie tzw. Paktów Będzińskich,
- 18-21 sierpnia 1683 – Zjazd szlachty śląskiej na powitanie Jana III Sobieskiego jadącego z odsieczą wiedeńską, 1697 zjazd szlachty polskiej z zamiarem udania się do Augusta III Mocnego w celu ofiarowania mu korony polskiej.
- Miejsce związane z postaciami historycznymi, twórcami oraz przemysłowcami polskimi i europejskimi.
- Miejsce przebywania osób związanych z historią Polski (np. Władysław Opolczyk, Jan Zamojski, Jan Jabłoński, Jan III Sobieski, August II Mocny).
- Architekci i projektanci np.: Józef Pius Dziekoński, Hugon Kudera, Stanisław Celichowski, Antoni Luft.
- Osoby związane z rozwojem przemysłu górniczego i budownictwa patronackiego.
- Udział Czeladzian w zrywach niepodległościowych (Powstanie Listopadowe, Powstanie Styczniowe, ruchy wolnościowe 1905-1914).
- Zasoby ludzkie – rody czeladzkie.

Elementem dziedzictwa niematerialnego jest opieka nad grobami i pomnikami oraz miejscami pamięci. Na terenie Czeladzi miejsca te są objęte instytucjonalną opieką i w czasie rocznic organizowane są uroczystości upamiętniające.

4. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY.

Prawna ochrona zabytków wynika z form ochrony, które wskazuje Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, są one określone w sposób następujący:

- 1) wpis do rejestru zabytków – podstawowa forma polegająca na objęciu ochroną prawną zabytku, poprzez wydanie przez wojewódzkiego konserwatora zabytków decyzji administracyjnej;
  - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy
(...) – szczególną ochroną muszą być objęte zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków oraz ich otoczenia, inne zabytki nieruchomości znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) uznanie za pomnik historii dotyczy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury.

W zasadzie podstawowym instrumentem ochronnym jest wpis do rejestru zabytków – pozostałe formy ochrony konserwatorskiej są w niewielkim stopniu wykorzystywane. Wpis do rejestru jest jedyną pozostającą w dyspozycji wojewódzkiego konserwatora zabytków formą ochrony, uchwalenie planu miejscowego oraz powołanie parku kulturowego pozostaje w kompetencjach gminy, zaś pomniki historii w drodze rozporządzenia ustanawia Prezydent RP. Natomiast Lista Skarbów Dziedzictwa jest formą ochrony konserwatorskiej zarezerwowaną dla zabytków ruchomych, prowadzoną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków (art. 8 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Rejestr ten prowadzi się w formie odrębnych ksiąg dla zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych. Wpisanie zabytku do rejestru zabytków nakłada na właściciela bądź posiadacza obowiązki wynikające m.in. z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Rejestr zabytków dla obiektów znajdujących się na terenie województwa prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków (art. 8 ustawy). Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu lub na wniosek właściciela (art. 9 ustawy).

Na terenie Czeladzi znajdują się 163 obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków, w tym:

- do rejestru zabytków nieruchomych jest wpisanych 101 obiektów,
- do rejestru zabytków ruchomych są wpisane 62 obiekty.

Do rejestru zabytków nieruchomych wpisane są następujące obiekty:

1. Nr rej. A/6/60, decyzja z 23 lutego 1960 r. – dom przy ulicy Kościelnej 3 wzniesiony z początkiem XIX wieku.

2. Nr rej. A/7/60 (wznowienie R/365/52), decyzja z 23 lutego 1960 r. – dom przy ulicy Rynkowej 2 (d. Podymnego) z połowy XVII wieku

3. Nr rej. A/1182/72, decyzja z 5 maja 1972 r. – układ urbanistyczny miasta Czeladź. Granice zabytkowego układu wytyczają ulice (wraz z zewnętrzną w stosunku do centrum zabudową i przynależnymi parcelami): Pięnkowskiego, Modrzejowska, Staszica, Katowicka, Żabia, 1-Maja, wraz z zabudową i parcelami wylotów ulic Grodzieckiej, Będzińskiej, rozwidlenia ulic Modrzejowskiej i Reymonta, Katowicka wraz z Bytomską do ul. Przeląskiej.

4. Nr rej. A/1269/81, decyzja z 10 grudnia 1981 r. – kościół parafialny pw. Św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Czeladzi. Granica ochrony obejmuje kościół z wyposażeniem wraz z placem wyznaczonym biegiem zabudowy.

5. Nr rej. A/1479/92, decyzja z 4 sierpnia 1992r. - układ urbanistyczny i zabudowa osiedla robotniczego w dzielnicy Piaski, w skład, którego wchodzi: Budynki mieszkalne przy ulicy 3 Kwietnia 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26; Kościuszki 1, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26; Sikorskiego 1, 6, 8, 10; Mickiewicza 8; oraz budynki użyteczności publicznej: dom katolicki (dawna szkoła) – ul. Kościuszki 3, kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Bolesnej – ul. Kościuszki 5, plebania – ul. Francuska 1, kapliczka przy kościele na skrzyżowaniu ulic Kościuszki i Francuskiej, dawny klub urzędniczy przy ulicy Sikorskiego 3. zespół osiedlowy, który tworzy zabudowa ulic: Krzywej 1, 2, 3, 4, 5; Warszawskiej 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10; Nowopogońskiej 210,212, 214, 216, 218, 220; Zwycięstwa 1; budynki mieszkalne przy ulicy Francuskiej 5, 7, 9, 11, 13; zabudowa mieszkaniowa przy ulicy Betonowej 1, 2, 3, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 34; Nowopogońskiej 230, 232, 234, 236, 238, 240, 242;

6. Nr rej. A/395/12, decyzja z 20 grudnia 2012 r. – remiza strażacka z salą widowiskową, późniejsze kino „Uciecha” ul. 1 Maja 28.

4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru.

Zgodnie z art. 3 pkt 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego (art. 11 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

1. B/541/80 decyzja z 12. lutego 1980 roku (B/259/71 z 28 grudnia 1971r., B/296/71 z 28 grudnia 1971r.) – zespół obiektów znajdujących się w kościele parafialnym pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika, w jego otoczeniu oraz na plebani w Czeladzi – opisane w załączniku 1 w poz. 1-60 do niniejszej decyzji.

2. B/564/82 z 13 kwietnia 1982r. – kapliczka przydrożna z figurą Chrystusa Salwatora we wnęce znajdująca się przy ulicy Wojkowickiej (dawnej Przemysłowej) przy torach kolejowych.

3. B/64/05 decyzja z 30 grudnia 2005r. – organy znajdujące się w kościele parafialnym pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Czeladzi przy ul. Pieńkowskiego, zbudowane w 1637 roku, przebudowane w XVIII w. i drugiej połowie XIX w.

4. B/332/17 decyzja z dnia 13.02.2017 r., grobowiec Czesława Pogorzelskiego, Mieczysława Tarkowskiego, Zofii Tarkowskiej i Antoniny Radziejowskiej, z 1932 roku, kwatera E2 nr 146, cmentarz parafialny przy ul. Nowopogońskiej w Czeladzi.

4.3. Zabytki wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków.

Czeladź posiada Gminną Ewidencję Zabytków (GEZ), jest ona podstawą sporządzania programu opieki nad zabytkami przez gminę oraz ustalania zapisów formy ochrony zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków została przyjęta zarządzeniem Burmistrza Miasta Czeladź nr 72/2015 z dnia 23 maja 2015. Karty adresowe GEZ zostały opracowane przez Miejskiego Konserwatora Zabytków Czeladzi mgr inż. arch. Ryszarda Dobiegę. Obecnie w Gminnej Ewidencji Zabytków jest ujętych 231 obiektów.

Ochrona obiektów ujętych w ewidencji zabytków oraz wskazanych w MPZP polega przede wszystkim na dbałości o formę architektoniczną obiektu (gabaryty wysokościowe, forma dachu i rodzaj oraz kolor pokrycia, kompozycja i wystrój elewacji, kolorystyka, forma stolarki okiennej i drzwiowej).

5. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

5.1. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego.

Działania Miasta Czeladzi w obszarze dziedzictwa kulturowego koncentrują się wokół zabytków o największym znaczeniu dla gminy, gdyż są to obiekty będące istotną częścią historii materialnej miasta, świadectwem jego rozwoju, działalności ważnych dla miasta osób, budują tożsamość mieszkańców oraz są jego wyróżnikiem.

Stan techniczny zabytków włączonych do GEZ w Czeladzi jest zróżnicowany, wynika ze sposobu użytkowania obiektu lub jego braku, ale także jest obrazem wiedzy jaką właściciele i użytkownicy mają w zakresie ochrony zabytków. Niestety, bardzo często brak jest jakiegokolwiek wiedzy o wartościach zabytkowych budynków oraz o zasadach prowadzenia robót budowlanych, uwzględniających walory historyczne budynków, co przekłada się na stałe zmniejszanie zasobu zabytkowego. Stąd konieczne jest propagowanie wśród mieszkańców zabytkowych domów wiedzy o wartości budynków, ich detalu architektonicznym, o zasadach prowadzenia prac w obiektach zabytkowych, np. poprzez spotkania, warsztaty i odpowiednie opracowania, konkursy na poprawnie przeprowadzone prace konserwatorskie, informacje na stronie internetowej. Uzupełnieniem działalności popularyzującej i edukującej jest rozwijający się systematycznie od kilku lat system wsparcia finansowego w ramach udzielanych dotacji przez Urząd Miasta w Czeladzi na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych w zabytkach.

Stan zachowania zabytków nieruchomych w Czeladzi jest zróżnicowany w zależności od kategorii obiektów. W najlepszym stanie są zabytki sakralne, kościoły i kapliczki. Gmina przyjęła nową uchwałę (Nr LXII/800/2023 z dnia 10 stycznia 2023 r Dz. U. poz. 481) o udzielaniu dotacji celowych na dofinansowanie prac budowlano-konserwatorskich przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków. Oprócz finansowania prac przy zabytkach, podejmowanych jest wiele innych zadań popularyzujących dziedzictwo. Jednak ze względu na szeroki zakres problematyki związanej z ochroną i opieką nad zasobami kulturowymi, wciąż przed miastem wiele wyzwań w tym obszarze. W celu oceny aktualnego stanu dziedzictwa kulturowego w ramach analizy SWOT przeanalizowano czynniki mające na to wpływ.

5.2. Analiza szans i zagrożeń – analiza SWOT.

Analiza mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń dla środowiska kulturowego miasta Czeladzi. Jako mocne i słabe strony wymienione zostały cechy stanu obecnego, natomiast szanse i zagrożenia to spodziewane zjawiska przyszłe w sferze dziedzictwa kulturowego miasta.

Mocne strony:

- zlokalizowane w mieście zasoby dziedzictwa kulturowego o szczególnych, a nawet unikatowych walorach, w tym: zabytki przemysłu (zespół zabudowy dawnej kopalni „Saturn”), kościoły (św. Stanisława Biskupa i Męczennika), osiedla robotnicze,
- zachowane czytelne historyczne układy urbanistyczne, w szczególności osiedli patronackich,
- zachowany czytelny historyczny układ urbanistyczny starego miasta,
- obecność obiektów zlokalizowanych na terenie miasta na Szlaku Zabytków Techniki,
- duża liczba zabytków związanych z infrastrukturą przemysłową, tj. osiedli mieszkalnych, byłych zakładów (górnicych) zabudowy związanej z przemysłem (wieże wyciągowe, szyby, kominy),
- prawie cała powierzchnia miasta (95%) objęta miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- aktywność właścicieli i administratorów obiektów zabytkowych w ubieganiu się o środki finansowe na prace remontowe i konserwatorskie z różnych źródeł,
- istnienie Miejskiego Konserwatora Zabytków, co pozwala na prowadzenie długoterminowej polityki opieki nad zabytkami pozostającymi w zasobie miejskim oraz sprawowanie skutecznej ochrony innych obiektów zabytkowych,
- opracowana gminna ewidencja zabytków, dostępna dla mieszkańców miasta za pośrednictwem Internetu,
- obecność i aktywność instytucji i organizacji popularyzujących lokalne dziedzictwo (Muzeum Saturn, Stowarzyszenie Miłośników Czeladzi),
- dostępność danych na temat zabytków w Internecie i miejscowym wydawnictwie „Echo Czeladzi”.

Słabe strony:

- brak umiejętności korzystania z przestrzeni publicznej i części wspólnych obiektów, skutkujący oszpeceniem elewacji budynków i ich otoczenia poprzez stosowanie nieodpowiedniej stolarki okiennej, malowanie ceglanych elewacji, stosowanie jaskrawych kolorów tynków na elewacjach, chaotyczny montaż szyldów i nośników reklamowych itp.,
- brak świadomości społecznej znaczenia opieki nad zabytkami oraz ochrony dziedzictwa kulturowego,
- niski standard niektórych budynków (brak sanitariatów w mieszkaniach, brak niektórych instalacji),
- braki w zagospodarowaniu otoczenia obiektów zabytkowych, w szczególności podwórek i placyków,
- brak społecznych opiekunów zabytków,
- brak atrakcyjnej oferty turystycznej przyciągającej odwiedzających okoliczne miasta (Katowice, Będzin, Sosnowiec, Siemianowice),
- brak dokumentacji archiwalnej dla większości obiektów w mieście.

Szanse:

- systematyczne remonty budynków zabytkowych,
- wzrost świadomości społecznej i poczucia odpowiedzialności za stan miasta, zwłaszcza obiektów o wartości zabytkowej i przestrzeni publicznej,
- możliwość pozyskiwania środków zewnętrznych na prowadzenie prac remontowych i rewitalizacyjnych przy obiektach zabytkowych,
- sukcesywne wpisywanie do rejestru zabytków wartościowych obiektów i uzyskiwanie dzięki temu szerszych możliwości dla pozyskiwania dotacji zewnętrznych,
- wzrost zaangażowania mieszkańców w proces zarządzania zabytkami,
- wzmocnienie identyfikacji mieszkańców z lokalną tradycją i zabytkami,
- nawiązywanie współpracy z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się sprawowaniem opieki nad zabytkami i popularyzacją dziedzictwa kulturowego,
- wypracowanie nowych wzorców wychowawczych i edukacyjnych oraz wzmocnienie tożsamości lokalnej,
- stworzenie ogólnodostępnej i stale aktualizowanej bazy danych o zabytkach oraz wytycznych konserwatorskich,
- stworzenie atrakcyjnej oferty turystycznej, wykorzystującej potencjał kulturowy i architektoniczny miasta,
- poprawa wizerunku gminy i wzrost jej konkurencyjności, co będzie oddziaływać na gminny rynek pracy i w efekcie podniesie wzrost jakości życia w gminie,
- możliwość przeprowadzenia kwerend w okolicznych instytucjach archiwalnych, mających na celu pozyskanie dokumentacji dla obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie miasta.

Zagrożenia:

- brak stałych i wystarczających środków finansowych na renowację i rewitalizację zabytków,
- zatarcie wartości architektonicznych i urbanistycznych zabytkowych osiedli i kolonii robotniczych spowodowane chaotycznym zagospodarowaniem przestrzeni,
- niszczenie budynków spowodowane ich niewłaściwą eksploatacją lub całkowitym wyłączeniem z użytkowania (w szczególności dotyczy drewnianych i murowanych chat mieszkalnych),
- brak poszanowania dla przestrzeni publicznej oraz części wspólnych budynków,
- nieuzasadniona wymiana zabytkowej tkanki miejskiej na współczesną (drzwi, okna, bramy, okładziny elewacji, posadzki, balustrady, kraty itd.),
- samowole budowlane prowadzące do nieodwracalnego uszkodzenia obiektów,
- presja inwestycyjna na tereny o walorach kulturowych i przyrodniczo-kulturowych.

6. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE, PRIORYTETY I KIERUNKI DZIAŁAŃ GPOnZ.

Program Opieki realizowany jest w oparciu o „Główny cel”, w ramach którego ustalono dwa cele; cel I długoterminowy i cel II krótkoterminowy, oraz kierunki działań i zadania (określone poniżej). W efekcie ochrona i opieka nad zabytkami gminy Czeladź ma zmierzać do:

- systemowego działania samorządu w obszarze lokalnego dziedzictwa kulturowego poprzez wdrożenie ww. programu;
- dbałości o krajobraz kulturowy miasta, którego celem jest zachowanie charakterystycznych elementów zabytkowych i przyrodniczych;
- efektywnego wykorzystania środków finansowych na działania w obszarze ochrony zabytków, szczególnie na finansowanie prac w obiektach zabytkowych;
- rewitalizacji obszarów zdegradowanych i zaniedbanych, z uwzględnieniem społecznego charakteru projektów;

- badania i dokumentowania zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych;
- digitalizacji i udostępniania danych o zabytkach;
- wspierania aktywności lokalnej mającej na celu poszanowanie i dbanie o dziedzictwo, z uwzględnieniem dziedzictwa niematerialnego;
- wzbogacania oferty turystycznej miasta, m.in. poprzez nowe formy działań i aktywności;
- zróżnicowanych grup docelowych w obszarze dziedzictwa kulturowego;
- opracowania i wdrażania projektów edukacyjnych, których celem jest zwiększenie wiedzy i świadomości mieszkańców dotyczących zasobów kulturowych gminy oraz zasad i metod ich ochrony.

W GPOnZ sformułowano główny cel:

POPRAWA ZACHOWANIA ZABYTEKÓW, WŁĄCZENIE ICH W ROZWÓJ GOSPODARCZY I SPOŁECZNY Z UWZGLĘDNIENIEM ZASAD ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU ORAZ PROMOCJA MIASTA Z WYKORZYSTANIEM JEGO ZASOBÓW KULTUROWYCH

Cel I długoterminowy   Kształtowanie krajobrazu kulturowego miasta.

Cel II krótkoterminowy   Zarządzanie zasobem zabytków.

Kierunek działań I.1.   Tworzenie sprawnego systemu zarządzania zabytkami.

Zadanie I.1.1. Wprowadzenie do planów zagospodarowania przestrzennego ogólnego i miejscowych odpowiednich zapisów dotyczących kształtowania przestrzeni komponowanych, zabytków, zieleni i dóbr kultury współczesnej.

Zadanie I.1.2. Oznakowanie obiektów ujętych w GEZ, poprzez dodanie do warstwy w Systemie Informacji Przestrzennej.

Zadanie I.1.3. Zadania dla GEZ.

I. 1.3.1. Zakładanie nowych kart adresowych w uzgodnieniu z WUOZ dla zabytków dotychczas nierozpoznanych i nie uwzględnionych w ewidencji, a istotnych dla obrazu dziedzictwa kulturowego miasta;

I. 1.3.2. Aktualizacja zmian w stosunkach własnościowych oraz zmian stanu prawnego jak aktualne formy ochrony;

I. 1.3.3. Systematyczne uzupełnianie kart adresowych o uzyskane nowe dane i aktualizowaną w przypadku zmian w wyniku rozbiórek i remontów dokumentację fotograficzną;

I. 1.3.4. Propozycje skreślenia z GEZ obiektów nieistniejących oraz takich, które utraciły cechy zabytkowe w wyniku modernizacji;

Zadanie I.1.4. Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych, stanowiących własność miasta, w celu wytypowania najbardziej zagrożonych, wymagających niezbędnych remontów, na tej podstawie opracowanie planu remontów w ścisłym powiązaniu z WKZ.

Zadanie I.1.5. Prowadzenie monitoringu możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych, w tym również z różnych programów i inicjatyw europejskich, przeznaczonych na działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego.

Zadanie I.1.6. Merytoryczna pomoc właścicielom zabytków w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o przyznanie środków na odnowę zabytku z funduszy unijnych, budżetu państwa oraz dotacji samorządowych.

Kierunek działań I.2. Promocja dziedzictwa kulturowego miasta.

Zadanie I.2.1. Tworzenie i znakowanie tras turystycznych i ciągów spacerowych umożliwiających wędrowanie pozwalające na zapoznanie się z walorami przyrodniczymi i kulturowymi miasta, wraz z oznakowaniem tych tras.

Zadanie 1.2.2. Wykorzystywanie obiektów zabytkowych w tworzeniu produktów turystycznych lub obsłudze ruchu turystycznego.

Zadanie 1.2.3. Podjęcie działań na rzecz opracowania i promocji markowego produktu turystycznego, jakim może być zespół zabudowań przemysłowych kopalni „Saturn”, prowadzących do zagospodarowania i udostępnienia wszystkich obiektów.

Zadanie 1.2.4. Popularyzacja zasobów kulturowych w środkach masowego przekazu.

Zadanie 1.2.5. Promowanie tematyki ochrony dziedzictwa do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć na rzecz budowania więzi ze środowiskiem kulturowym miasta.

Zadanie 1.2.6. Podjęcie współpracy z instytucjami wprowadzającymi dodatkowe oznakowanie obiektów zabytkowych przy drogach powiatowych i gminnych, w celu informowania i ułatwiania dojazdu do tych obiektów.

Zadanie 1.2.7. Stworzenie trasy turystycznej po kapliczkach (figurach), krzyżach znajdujących się na terenie gminy, w postaci mapy z umieszczeniem ww. obiektów.

Cel krótkoterminowy II. Organizacja ładu przestrzeni zabytków.

Kierunek działań II.1. Konserwacja i restauracja zabytków.

Zadanie II.1.1. Konserwacja i restauracja obiektów zabytkowych, w tym zespołu przemysłowego kopalni „Saturn”.

Zadanie II.1.2. Stymulowanie odnowy elewacji budynków w przestrzeniach zabytkowych.

Zadanie II.1.3. Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków stanowiących własność gminy, w celu wytypowania najbardziej zagrożonych, wymagających niezbędnych remontów, na tej podstawie opracowanie planu remontów.

Kierunek działań II.2. Uporządkowanie przestrzeni zabytkowych.

Zadanie II.2.1. Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych i projektowych na terenach zabytkowych parków oraz cmentarzach znajdujących się na terenie miasta.

Cel długoterminowy I Kształtowanie krajobrazu kulturowego miasta.

Cel krótkoterminowy II Wzmocnienie identyfikacji mieszkańców z zabytkami miasta.

Kierunek działań III.1. Aktywizacja przestrzeni historycznych.

Zadanie III.1.1. Kontynuacja organizowania na rynku imprez upamiętniających ważne wydarzenia historyczne, odnowa tradycyjnych jarmarków czeladzkich.

Zadanie III.1.2. Ustalenie z właścicielami wybranych obiektów zabytkowych, wpisanych do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, możliwości i zasad ich udostępnienia dla celów publicznych, edukacyjnych.

Kierunek działań III.2. Kształtowanie pozytywnych postaw mieszkańców wobec zabytków.

Zadanie III.2.1. Organizowanie wycieczek edukacyjnych po mieście, dodatkowo organizowanie festynów lub innych imprez integracyjnych w celu lepszego poznania miasta.

Zadanie III.2.2. Organizacja warsztatów, konkursów itd., dla młodzieży przybliżających historię, tradycję i zabytki miasta.

Zadanie III.2.3. Nagłośnienie, promowanie, i informowanie lokalnej społeczności, o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych, w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego.

7. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GPOnZ.

Realizacja założeń programowych, określonych w rozdziale siódmym, powinna być prowadzona przy pomocy następującego instrumentarium:

instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych, m.in.: uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, powołanie parku kulturowego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków

obiektów będących własnością gminy, wdrożenie uchwały krajobrazowej, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków, itp.;

instrumenty finansowe – finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje na remonty obiektów wpisanych do rejestru zabytków niebędących własnością gminy, dla właścicieli i posiadaczy zabytków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków oraz włączonych do gminnej ewidencji zabytków;

instrumenty koordynacji – realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w strategii rozwoju miasta i innych dokumentach, współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami z innymi jednostkami samorządowymi, z powiatem i samorządem województwa, organizacjami wyznaniowymi oraz bezpośrednio z właścicielami zabytków;

instrumenty społeczne – m.in. system konsultacji i dyskusji publicznych, działania edukacyjne, promocyjne, współpraca z organizacjami społecznymi i pozarządowymi, systemy szkoleń dla właścicieli obiektów zabytkowych, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;

instrumenty kontrolne – aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego w skali gminy, sporządzanie sprawozdań z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami oraz aktualizacja Programu Opieki wynikająca z czteroletniego okresu jego obowiązywania.

8. ZASADY OCENY REALIZACJI GPOnZ.

Wymóg prowadzenia kontroli realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czeladź wynika wprost z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z tym dokumentem Burmistrz Miasta Czeladź ma obowiązek sporządzać sprawozdania z realizacji programu oraz przedstawia je Radzie Miasta. Sprawozdanie to przedstawia się również wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Celem tych działań jest monitorowanie procesu wdrażania Programu Opieki, co umożliwi ocenę skutków dla dziedzictwa realizowanych w ramach przyjętych zadań oraz wprowadzaniu ewentualnych korekt i propozycji zmian, tak aby program najskuteczniej, jak to możliwe, realizował cele ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

W ramach monitoringu stosowane będą następujące zasady oceny:

- Poziom wydatków z budżetu gminy na opiekę nad zabytkami w poszczególnych latach – dotyczącą prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy.
- Poziom wydatków z budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami w poszczególnych latach – udzielanie dotacji.
- Aktualizacja i opracowywanie materiałów planistycznych gminy .
- Aktualizacja „Planu ochrony zabytków Gminy Czeladź na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych”.
- Liczba szkoleń i innych form podnoszenia kwalifikacji pracowników Urzędu Miasta i jednostek organizacyjnych w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym.
- Poziom wydatków z budżetu gminy na prowadzenie prac przy zabytkowych obszarach i obiektach przyrodniczych: parkach, cmentarzach, pomnikach przyrody.
- Liczba zrealizowanych prac oraz wdrożonych nowych projektów dotyczących zieleni miejskiej.
- Wykonana liczba aktualnych kart ewidencyjnych zabytków nieruchomości.
- Wykonana liczba kart ewidencyjnych zabytków ruchomych pozostających własnością Gminy Czeladź.
- Liczba utworzonych szlaków i tras turystycznych, ścieżek edukacyjnych, ścieżek przyrodniczo-dydaktycznych oraz liczba przygotowanych nowych form aktywności (questów, gier terenowych i in.).

- Liczba zrealizowanych szkoleń, konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych oraz wydarzeń w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa, Nocy Muzeów, Industriady, Nocy Kultury i innych związanych z ochroną i popularyzacją dziedzictwa kulturowego na terenie gminy.
- Liczba opracowanych programów edukacyjnych i pomocy naukowych dotyczących edukacji regionalnej.
- Liczba umieszczonych tablic informujących o ochronie prawnej zabytku oraz tablic dotyczących historii i znaczenia zabytku dla regionu.
- Liczba zrealizowanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników, materiałów zamieszczonych na www, w mediach społecznościowych) na temat dziedzictwa kulturowego.

9. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GPOnZ.

Podstawowym źródłem finansowania zabytków w Polsce są środki publiczne, pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów jednostek samorządu terytorialnego. Finansowanie odbywa się na zasadach dofinansowywania prac przy obiektach zabytkowych, w oparciu o zapisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dysponentami środków są: Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, wojewódzcy konserwatorzy zabytków, organ stanowiący – gminy, powiatu, samorządu województwa. Zadania te realizowane są głównie poprzez corocznie organizowane nabory wniosków. Dotacja udzielana jest osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków na podstawie art. 77 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- 14) uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15,

17) zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z art. 81 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z Ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest obowiązkiem jednostki samorządu terytorialnego. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym.

Gmina Czeladź przyznaje dotacje na podstawie Uchwały nr LXII/800/2023 Rady Miejskiej w Czeladzi z dnia 10 stycznia 2023 r. w sprawie zasad i trybu postępowania o udzielenie, rozliczenie i kontroli wykorzystania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach, wpisanych do rejestru zabytków, nie stanowiących własności gminy.

Przyznawanie dotacji odbywa się na podstawie odpowiednio złożonego wniosku na rok przed planowaną inwestycją, aby zapewnić środki w planowanym budżecie.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym ze źródeł finansowania są środki w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który ogłasza corocznie konkursy.

- Program „Ochrona zabytków”,
- Program „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego”,
- Program „Ochrona zabytków archeologicznych”,
- Program „Wspieranie działań muzealnych”,
- Program „Kultura ludowa i tradycyjna”,
- Program "Miejsca pamięci i trwale upamiętnienie kraju".
- Program „Groby i cmentarze wojenne w kraju”,
- Program „Kultura cyfrowa”,
- Program „Promesa dla kultury”.

Zgodnie z art. 83 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Dotacje przyznawane przez Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków mogą być udzielane na prace planowane do wykonania lub jako refundacje poniesionych wcześniej nakładów (analogicznie jak dotacje ministra kultury). Liczba i wysokość udzielanych dotacji zależy od liczby zgłoszonych wniosków i wartości środków posiadanych w budżecie przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na ten cel. Dotacje mogą być przyznane podmiotom niezaliczanym do sektora finansów publicznych, czyli osobom fizycznym, a także jednostkom samorządu terytorialnego lub innym jednostkom organizacyjnym, będącym właścicielami lub posiadaczami zabytku wpisanego do rejestru albo posiadającymi taki zabytek w trwałym zarządzie.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji

Fundusz Kościelny – środki przeznaczone są m.in. na remonty i konserwację obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, tylko na podstawowe prace zabezpieczające sam obiekt (remonty dachów, elewacji, osuszanie i odgrzybianie, remonty instalacji itp.) – bez otoczenia, wystroju i obiektów towarzyszących. Podmiotami uprawnionymi do otrzymania dotacji są osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych, działających na podstawie ustaw o stosunku państwa do kościołów oraz związków wyznaniowych.

Środki samorządowe z budżetu województwa śląskiego.

Ze środków województwa są udzielane dotacje celowe na realizację zadań związanych z pracami konserwatorskimi, restauratorskimi lub robotami budowlanymi przy zabytkach, znajdującymi się na obszarze

województwa śląskiego, posiadającymi istotne znaczenie kulturowe. Zarząd Województwa Śląskiego w corocznym ogłoszeniu podaje wysokość środków finansowych przeznaczonych na dotacje, terminy składania wniosków oraz ich rozpatrzenia. Inne wspieranie przedsięwzięć w obszarze edukacji i popularyzacji dziedzictwa kulturowego to realizacja otwartych konkursów ofert.

Fundusze strukturalne Unii Europejskiej

Poza źródłami finansowania pochodzącymi ze środków publicznych Budżetu Państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Program FEnKS jest największym pod względem finansowym i liczby obszarów wsparcia programem na lata 2021-2027. Głównym celem programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. W ramach przyjętych założeń realizacja programu ma przyczynić się między innymi do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Sektor kultura, cel szczegółowy: Wzmocnienie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych. Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Źródłem finansowania opieki nad zabytkami mogą być również środki:

- a) Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej – możliwe jest dofinansowanie prac konserwatorskich przy zabytkowych układach parkowych, parkowo-wodnych i ogrodowych, w ramach Programu Ochrona i Przywracanie Różnorodności Biologicznej i Krajobrazowej. Beneficjenci to jednostki samorządu terytorialnego i ich związki, parki krajobrazowe i ich zespoły, uczelnie wyższe; organizacje pozarządowe, stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego i jednostki organizacyjne Państwowego Gospodarstwa Leśnego – Lasy Państwowe; podmioty będące właścicielem lub zarządcą zabytkowych parków i ogrodów.
- b) Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027 (FE SL). Jednym z zapisanych w dokumencie wyzwań z zakresu kultury i turystyki jest ochrona i zapewnienie lepszego dostępu do zasobów dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Zapis w RSO 4.6 stanowi, że wspiera się wzmocnienie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych, a pod kodem 166 zapisano „Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury”.

Środki na prace przy zabytkach mogą być także pozyskane od firm, fundacji, stowarzyszeń lub osób prywatnych.

Wsparcie finansowe zadań z zakresu edukacji dziedzictwa kulturowego realizowane jest natomiast przez program Narodowego Instytutu Dziedzictwa pn. Wspólnie dla dziedzictwa. Jest to program adresowany do organizacji pozarządowych, a jego zadaniem jest wsparcie działań dotyczących identyfikacji, dokumentacji i szerokiego upowszechniania dziedzictwa kulturowego.

10. BIBLIOGRAFIA I ŹRÓDŁA.

- Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Czeladź na lata 2019-2022, listopad 2018, oprac. Jakub Danielski.
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Czeladź na lata 2007-2010. Pracownia Architektury Krajobrazu Arkadia, 2007.
- Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowej dla miasta Czeladź. Wykonał Jakub Danielski. Czeladź 2018.
- Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowej dla miasta Czeladź. Wykonała Martyna Walker. Czeladź 2005.
- Mrozowski M., Czeladź. Najkrótsza historia miasta. Czeladź 2006.

- Głazek D., Kolonie robotnicze i urzędnicze na obszarze województwa katowickiego do 1939 r. (dawny zabór rosyjski i austriacki) cz. II, Katowice 1995 (mps).
- Historia Czeladzi. Praca zbiorowa. Red. J. Drabina, Czeladź 2012.
- Binek-Zajda A., Lazar S., Osiedle patronackie Piaski. Historia i architektura. Czeladź 2020.
- Binek-Zajda A., Lazar S., Szaleniec I., Kopalnia i osiedle robotnicze „Saturn”. Historia, architektura, ludzie. Czeladź 2020.
- Siemieniec A., Koncepcja projektowa rewaloryzacji Parku Jordana w Czeladzi. bd. (maszynopis).
- Katalog zabytków przemysłu, oprac. Magdalena i Stanisław Łabuzowie, 2002, T.1-2.
- Ewidencja zabytków techniki, oprac. Magdalena i Stanisław Łabuzowie, 2001. T.1.
- Czeladź Kolonia Saturn. Katalog zabytków, oprac. Magdalena i Stanisław Łabuzowie, 2001. T. 1-2.
- Czeladź Kolonia Piaski. Katalog zabytków, oprac. Magdalena i Stanisław Łabuzowie, 2001. T. 1-3.
- Czeladź centrum. Katalog zabytków, oprac. Magdalena i Stanisław Łabuzowie, 2002, T. 1-2.
- Czeladź przegląd typowej zabudowy XIX i XX wieku. oprac. Magdalena i Stanisław Łabuzowie, 2002, T. 1.
- Studium rewaloryzacji strefy staromiejskiej w Czeladzi, Zespół autorski: prof. A. Kadłuczka, dr hab. Z. Białkiewicz, dr J. Czechowicz, J. Kulczycki, dr E. Waszczyszyn, dr B. Zin, Kraków, 1999.
- Sarna K., Czeladź. Zarys rozwoju miasta. Katowice 1977.
- Rejda A., Czeladź-Piaski. Szkic historyczny. Czeladź 1994.
- Kwaśniak W., Z dziejów czeladzkiej oświaty. Czeladź 1999.
- Kiesiewicz S., O przemianach architektury przemysłowej przełomu XIX-XX wieku na przykładzie Towarzystwa Przemysłowego „Saturn” w Czeladzi. (rozprawa doktorska, promotor prof. M.J. Żychowska).
- Kiesiewicz S., Integracja sztuki i techniki na przykładzie wybranych projektów Józefa Piusa Dziekońskiego, Wydawnictwo Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2015.
- Kiesiewicz S., Rysunki i realizacje architektury Józefa Piusa Dziekońskiego, Czasopismo Techniczne/Architektura, Zeszyt 9A, Kraków 2015.
- Kiesiewicz S., Tworzywo. Dom w przestrzeni Towarzystwa Przemysłowego Saturn w Czeladzi, Czasopismo Techniczne, Kraków 2016.
- Garstka R., Tajemnice czeladzkich kapliczek. Katowice 2018.
- Ryszaka Cz. Czeladź. 750 lat kościoła i parafii św. Stanisława B.M. Czeladź. 2010.
- Białkiewicz J. Z., Kościół pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Czeladzi. Perła neoromańska w Zagłębiu Dąbrowskim. Kraków-Czeladź 2010.
- Białkiewicz J. Z., Z badań nad urbanistyką i architekturą miasta Czeladzi. bd. mps.
- Dziurła H., Studium historyczno-urbanistyczne miasta Czeladzi. PKZ Wrocław 1965.
- Wejchert K., Czeladź. Notatka monograficzna. „Miasto” R. 1 nr 2 Warszawa 1950.
- Kantor-Mirska M., Czeladzkie szkice monograficzne, Sosnowiec 1931.